

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Здіорук С. І., Карпенко М. М., Богачевська І. В.,
Зубченко С. О., Іщенко А. Ю., Лозовий В. С.*

**ОСВІТА І НАУКА
В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ
СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ**

Аналітична доповідь

КИЇВ - 2013

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Підвищення якості освіти	6
1.1. Критерії якості освіти у середній і вищій школі	6
1.2. Забезпечення якості середньої освіти: ЗНО, профілізація, інформатизація, вивчення іноземних мов, наступність середньої і вищої освіти	10
1.3. Вища освіта: створення незалежних агенцій гарантування якості освіти	18
1.4. Медіаосвіта: світовий досвід і впровадження в Україні	23
2. Зближення освіти, науки і економіки	32
2.1. Вища освіта: відповідність потребам економіки і суспільства	31
2.2. Інноваційні підприємницькі університети як чинник модернізації освітньо-наукової сфери та прискорення економічного розвитку	40
2.3. Організація сучасної системи неперервної освіти як чинник забезпечення економічного зростання та модернізації освітньої системи.	50
3. Удосконалення системи управління	54
3.1. Автономність вищих навчальних закладів	54
3.2. Розширення участі наукової громадськості в управлінні науковою сферою, удосконалення організації державно-приватного партнерства	61
3.3. Проектний підхід у наукових дослідженнях	66
4. Міжнародна інтеграція	74
4.1. Академічна мобільність	74
4.2. Міжнародні наукові проекти	86
4.3. Зростання ступеня відкритості національної освітньо-наукової системи як чинник інтенсифікації розвитку галузі	91
4.4. Використання експортного потенціалу освітньо-наукової системи	98
Висновки	102

Вступ

Освіта. Однією з найбільш значущих умов сучасного функціонування системи освіти в Україні, поряд з демографічною кризою, є хронічне недофінансування галузі, зумовлене об'єктивними економічними причинами. Бюджетне фінансування української освіти здійснюється на високому рівні відносно ВВП країни (6–8 %), 2012 року ця частка становила 6,2 % ВВП¹, з них на середню освіту – близько двох третин. Хоча це суттєво менше 10 %, передбачених чинним Законом України «Про освіту» (Ст. 61, п. 2)², державне фінансування освітньої діяльності в Україні перебуває, за відносними показниками, на рівні розвинених країн світу, а то й перевищує його (частка ВВП, що витрачалася на освіту у 2000–2007 роках у деяких країнах світу: Німеччина – 4,4 % ВВП, Японія – 3,4 %, Іспанія – 4,4 %, Італія – 4,3 %, США – 5,5 %, Франція і Велика Британія – 5,6 %)³. Разом з тим, абсолютні обсяги ВВП України є значно нижчими, ніж відповідні показники європейських країн зі співмірною кількістю населення (наприклад, від Польщі – приблизно у два рази, від Іспанії, яка має практично однакову з Україною кількість населення, – у чотири рази⁴). Таке співвідношення абсолютних і відносних показників державних витрат на сферу освіти дає підстави для висновку щодо браку можливостей подальшого значного нарощування обсягів фінансування освітньої сфери за збереження нинішнього економічного становища. При цьому понад 90 % державних інвестицій в галузь освіти спрямовується на утримання –

¹ Що чекає освіту в Україні на місцевому рівні в 2012 році? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cpsa.org.ua/news/shho_cheka_osvtu_v_ukran_na_mscevomu_rvn_v_2012_roc

² Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page2>

³ Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні? До реформування системи освіти: погляд економіста // «Дзеркало тижня. Україна» № 3. – 28 січня 2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/yakscho_mi_taki_osvicheni_to_chomu_taki_bidni_do_reformuvannya_sis_temi_osviti_poglyad_ekonomista.html

⁴ Дані МВФ, 2011 рік, Report for Selected Countries and Subjects, цит. за: Список Международного валютного фонда (2011) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%BF%D0%BE_%D0%92%D0%92%D0%9F_%D0%9F%D0%9F%D0%A1%29#cite_note-1

заробітну плату, сплату комунальних послуг, харчування та ін.⁵. 2012 середня заробітна плата учителя становила близько 2500 грн на місяць⁶. Незважаючи на підвищення заробітної плати працівникам середньої освіти, їхня зарплата залишається суттєво меншою, ніж в середньому по всіх видах економічної діяльності (близько 3300 грн на кінець 2012 року)⁷. Таким чином, переважна частина коштів, що витрачаються на систему освіти, йде на підтримання поточного стану, а не на розвиток. З огляду на це вкрай обмеженим є ресурс фінансування швидких масштабних реформ як у середній, так і у вищій освіті за рахунок додаткових державних витрат. Разом з тим, варіант реформування за рахунок перерозподілу видатків пов'язаний зі значними ризиками соціально-політичного характеру. На поточному етапі масштабні зміни у сфері освіти можуть бути реалізовані за наявності широкого суспільного консенсусу і підтримки суб'єкта, що їх ініціюватиме і здійснюватиме. Так само необхідним є формулювання зрозумілої мети, яка матиме підтримку в суспільстві.

Серйозною перешкодою на шляху розвитку професійної освіти є недостатня зацікавленість суб'єктів економічної діяльності у якісній підготовці фахівців. В Україні участь роботодавців у розвитку професійної освіти залишається доволі обмеженою і фрагментарною. Почасти це викликано причинами, що виходять за межі власне освітньої сфери:

- слабким розвитком громадянського суспільства і, відповідно, відсутністю практики створення механізмів самостійної побудови ефективної співпраці між суспільними інститутами;
- несформованістю в суспільстві і, зокрема, у більшості роботодавців розуміння необхідності і економічної ефективності інвестицій у розвиток людського капіталу;
- низьким рівнем інноваційної складової в економіці країни.

⁵ Витрати на освіту, Research & Branding Group, 2 березня 2012 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rb.com.ua/ukr/marketing/tendency/8324/>

⁶ Середня зарплата українського вчителя – 2 500 грн. Найбагатші вчителі у Києві: 3 497 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/117210.html>

⁷ Середня заробітна плата за регіонами в 2012 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_12/

Необхідно відзначити, що вирішення цієї групи проблем є глобальним стратегічним завданням розвитку країни, потребує значних узгоджених зусиль усього суспільства і тривалого часу.

Наука. Недостатня зацікавленість вітчизняних суб'єктів господарювання в інноваціях, зумовлена браком структурних перетворень в економіці, негативно позначається не тільки на професійній освіті, а й на розвитку наукової сфери. Визначальними рисами наукової сфери України на сучасному етапі є, з одного боку, наявність потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати високого світового рівня, а з іншого – відсутність адекватного попиту на існуючі й потенційні результати досліджень і розробки українських науковців з боку національної економіки. Розвиток наукової сфери в широкому розумінні (включно з інноваційними, освітніми, соціокультурними компонентами) передбачає необхідність вироблення дієвих засобів і механізмів подолання цієї суперечності. Зазначена проблема, незважаючи на діяльність наукових організацій, спрямовану на збереження наукового потенціалу, вже призвела протягом останнього десятиліття до появи ознак його стагнації, а часом і руйнування. Так, упродовж 2000–2011 років кількість спеціалістів, які виконували наукові та науково-технічні роботи, скоротилася з понад 120 тис. до 85 тис. осіб, а кількість наукових організацій – з 1490 до 1255 (при цьому найбільше скорочення відбулося у секторі технічних наук, близько 350 організацій)⁸. Також протягом останніх років спостерігається тенденція до недофінансування наукової сфери, зокрема наукових установ Національної академії наук України⁹. Проблему необхідно вирішувати як за рахунок мобілізації бюджетних резервів, так і можливостей самих наукових установ.

Безперечно, ключова мета полягає у збереженні і подальшому розвитку наявного наукового потенціалу, модернізації його науково-технологічної і

⁸ Україна у цифрах у 2011 році / Державна служба статистики України, 2012. – С. 161.

⁹ Науке занизили цену [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/2083705>; Працівники Академії наук сьогодні пікетують Кабмін [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/539622-pratsivniki-akademiji-nauk-sogodni-piketuyut-kabmin.html>

науково-освітньої підсистем. Разом з тим вирішення питань адекватного розвитку вітчизняної науки, враховуючи обсяги системи та її значення для суспільства, потребує масштабних перетворень, що виходять за межі самої наукової сфери. Передусім ідеться про необхідність здійснення структурних реформ національної економіки, розвитку сучасних наукомістких виробництв, конкурентного середовища, заохочення підприємницької активності громадян (у першу чергу – середнього та малого бізнесу виробничого сектора), що в результаті приведе до необхідних модернізаційних змін у структурі економіки в цілому. Здійснення таких масштабних позитивних змін потребує значного часу і зусиль, проте якраз у цьому плані продумана і цілеспрямована модернізація наукової сфери здатна виступити потужним чинником перетворень в економіці в цілому, рушієм переходу до прогресивних технологічних укладів, розвитку нових наукомістких виробництв, підготовки сучасних високоосвічених фахівців.

1. Підвищення якості освіти

1.1. Критерії якості освіти у середній і вищій школі

Останнім часом з'явилася багато публікацій про підвищення якості освіти і необхідності введення об'єктивних оцінок цієї якості. Особливо дискусійною є проблема якості середньої освіти, оскільки одночасно даються діаметрально протилежні оцінки її якості. Одні фахівці стверджують, що якість української середньої освіти не висока і не відповідає потребам сучасного суспільства. Інші – що за освоєнням базових знань українська школа не відстає від європейських країн і навіть випереджає їх¹⁰.

Якщо брати до уваги оцінку громадськості, то за результатом опитування, проведеного у 2011 році Інститутом Горшеніна, тільки 14 % українців задоволені якістю освіти, яку надає вітчизняна середня школа.

¹⁰ Якість української середньої освіти не відповідає потребам сучасного суспільства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://debaty.org/uk/authors/article/jakistj-ukrainsjkoj-serednjoi-osviti-ne-vidpovidaje-potrebam-suchasnogo-suspijlstva>

Постає питання, про що має йти мова при оцінці якості: про елітну освіту, результатом якої є окремі перемоги наших школярів на міжнародному рівні, чи про освіту в країні в цілому, тобто середній зріз знань, умінь та навичок учнів.

Наступна тема дискусій освітян – це перехід до профільного навчання в старшій школі, що має за мету значно підвищити якість навчання з обраних предметів. Прихильники консервативного підходу стверджують, що українська середня школа дає системні та різнобічні знання, а обов'язковий набір предметів для вивчення приводить до того, що середній рівень ерудиції випускників українських шкіл у підсумку вищий, ніж випускників інших освітніх систем, де дисципліни надаються на вибір. Аргументом проти запровадження профільного навчання є недостатня кількість спеціалізованих обласних та міських шкіл, ліцеїв, де була б відповідна база, кадри, традиції. Прибічники профільного навчання зазначають, що аналіз результатів тестування дітей спеціалізованих шкіл свідчить про більш високі показники школярів, які одержують профільну освіту. А значна сума знань, яку учні отримують у звичайній школі, не використовується ними потім у реальному житті. Тобто, знання – окремо, робота – окремо.

За критеріями Ради Європи українська середня освіта дає досить пристойні знання з природничих та математичних дисциплін. Міжнародне тестування школярів TIMSS 2011, проведене в п'ятдесяти країнах показало, що українські восьмикласники покращили свої результати у порівнянні з 2007 р. і зайняли 19 місце з математики та 18 – з природничих дисциплін. На думку виконавчого директора Міжнародного учбового центру TIMSS & PIRLS Айни Мулліс це свідчить про те, що українська система освіти рухається у правильному напрямку і знаходиться на середньому рівні у порівнянні з іншими країнами. Середню та високу оцінку з математики та природничих наук отримала більшість учнів. Навчальні програми добре збалансовані, зокрема, з

математики, хімії, біології, інших наук, а викладачі – досвідчені¹¹. З огляду на те, що в сучасних умовах провідні країни роблять наголос на вивченні природничих та математичних наук, в Україні є добрі перспективи освітньо-наукового розвитку у зазначених напрямках.

Водночас, частина фахівців стверджує: оскільки в Україні не проводилося широкого моніторингу якості середньої освіти, об'єктивно ми не можемо оцінити її якість (лише нещодавно вийшов наказ МОН № 995 «Деякі питання моніторингу якості загальної середньої освіти», яким передбачено проведення з 14 по 25 жовтня 2013 р. моніторингу якості освіти за результатами навчання учнів у початковій та основній школі).

Поки немає результатів моніторингу, критерієм якості середньої освіти можуть бути результати ЗНО. Водночас треба удосконалювати завдання ЗНО, щоб змістити акцент від запам'ятовування інформації до її осмислення.

Також висловлюються не менш контroversійні думки щодо якості української вищої освіти. Одні вважають, що якість освітніх послуг вітчизняних ВНЗ (за окремими винятками) дуже низька, інші – що вони дають досить пристойну освіту¹². Так, Міністерство освіти і науки посилається на дослідження якості вищої освіти у світі, проведене вченими Мельбурнського університету (опубліковане у 2012 р., статистичні дані використовувалися за 2005-2009 рр.). Австралійські експерти порівнювали освітні системи в різних країнах за більш ніж 20 критеріями та чотирма показниками: ресурси, інвестиції з боку уряду та приватного сектору; регуляторне середовище; міжнародні зв'язки та співробітництво; результати наукових досліджень, що сприяють потребам ринку праці. За цим дослідженням Україна опинилася на 25-му місці, що є досить високим результатом¹³. Натомість, згідно з рейтингом

¹¹ Експерт: В Україні є видатні учні та дуже досвідчені вчителі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/news/foundation_press/ekspert-v-ukrayini-e-vidatni-uchni-ta-duje-dosvidcheni-vchiteli.html

¹² Як змінилася освіта в Україні за 20 років незалежності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/home/aktual/22193/>

¹³ Полянський П. Австралійський вимір українських вишів / П. Полянський. – Дзеркало тижня. – 11 травня 2012. – №17; Україна – серед країн для здобуття вищої освіти. [Електронний ресурс] –

Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 144 країн зайняла у 2012 році у сфері вищої освіти та професійної підготовки – 47 місце, за показником якості освіти – 70 місце¹⁴.

На сьогодні найважливішими критеріями якості вищої освіти є: актуальність освіти, тобто затребуваність освіти на ринку праці; якість навчання, а саме вміння застосовувати знання на практиці; відповідність міжнародним стандартам якості освіти і конвертація дипломів.

Головним завданням, що стоїть перед українською освітянською спільнотою є забезпечення належного рівня якості вищої освіти як умови конкурентоспроможності українських випускників на ринку праці. На жаль, у звіті Європейської комісії «The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report» Україна за ознакою незалежності системи оцінювання якості вищої освіти та за рівнем міжнародної участі в зовнішньому забезпеченні якості вищої освіти представлена як країна, що не відповідає європейським стандартам та рекомендаціям¹⁵.

Висуваються пропозиції, щоб зовнішнє незалежне, об'єктивне оцінювання широко впроваджувалося у навчальний процес університетів. Для забезпечення якості вищої освіти пропонується утворити спеціальні агенції незалежного оцінювання її якості (з залученням Європейської мережі гарантії якості у вищій освіті ENQA), а також кваліфікаційні центри, які у розвинутих країнах створюють асоціації роботодавців.

Велике значення для визначення якості освітніх послуг ВНЗ має рейтингування (міжнародне й вітчизняне). Національні рейтинги слід доопрацьовувати із врахуванням міжнародних стандартів, оскільки буває, що на верхні щаблі потрапляють ВНЗ, випускники яких не користуються попитом

Режим

доступу:

http://gazeta.zn.ua/article/print/EDUCATION/avstraliyskiy_vimir_ukrayinskih_vishiv2.html

¹⁴ The Global Competitiveness Report 2012-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

¹⁵ The European Higher Education Area in 2012: Bologna Process Implementation Report. Електронний ресурс]. –

Режим

доступу:

http://www.bmwf.gv.at/fileadmin/user_upload/Bologna_Grundsatzdok/The_European_Higher_Education.pdf

у роботодавців. Можливо, одним з основних критеріїв для об'єктивної оцінки якості вищої освіти повинна стати затребуваність випускників на ринку праці – моніторинг працевлаштування може стати основною підставою престижності ВНЗ та набуття ним високого місця в національному рейтингу.

1.2. Забезпечення якості середньої освіти: ЗНО, профілізація, інформатизація, вивчення іноземних мов, наступність середньої і вищої освіти

Зовнішнє незалежне оцінювання. Серед проблемних чинників, що впливають на розвиток системи ЗНО протягом останніх років, необхідно виокремити наступні: 1) поєднання балів ЗНО з середнім балом атестата, який враховується при вступі (зокрема, з 2010 року, коли почало діяти таке правило, воно привело до зростання вдвічі кількості медалістів серед випускників шкіл)¹⁶; 2) зростання рівня шахрайства, як з боку випускників шкіл (списування, використання мобільних телефонів, мікронавушників із радіозв'язком тощо), так і окремих осіб, що беруть участь у проведенні тестування; 3) відсутність належних заходів з удосконалення системи ЗНО, виправлення природних для початкового етапу недоліків; 4) періодичні ініціативи керівництва МОН щодо внесення змін до програм ЗНО, які негативно позначаються на ставленні частини батьків і абітурієнтів до тестування (останній за часом приклад – вилучення з програми з історії діячів національно-визвольного руху).

Попри значні наявні недоліки, рівень підтримки суспільства щодо ЗНО зростає. Особливо це стосується позитивного ставлення до ЗНО як дієвого засобу забезпечення рівності умов при вступі до ВНЗ¹⁷. Також ЗНО дає можливість учням старших класів, що визначилися з напрямом подальшої

¹⁶ Ігор Лікарчук. Липовий присмак медального золота, Дзеркало тижня, 15 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/lipoviy_prismak_medalnogo_zolota.html

¹⁷ Зовнішнє незалежне оцінювання: чи справді українці проти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://racurs.ua/123>

освіти, дещо компенсувати надмірне навчальне навантаження, зосереджуючись на потрібних їм предметах.

Необхідно відзначити, що ЗНО об'єктивно не відповідає інтересам значної частини представників системи як середньої, так і вищої освіти, скорочуючи можливості отримання ними додаткових доходів (в т. ч. одержаних у протиправний спосіб). Це природним чином породжує опір ЗНО в системі освіти, який виливається в упереджені лобістські заяви й ініціативи (аж до рівня керівництва вищих органів влади)¹⁸.

Поза сумнівом, ЗНО на нинішньому етапі вимагає послідовного удосконалення, як у змістовному, так і в технічному плані. При цьому зовнішнє незалежне оцінювання сьогодні є найважливішим чинником гарантування доступності вітчизняної вищої освіти для здібних дітей, незалежно від їхнього майнового стану, а відтак – виявом реальної соціальної справедливості в дії та чинником забезпечення соціальної мобільності, яка є надзвичайно важливою для утвердження інноваційної моделі розвитку суспільства.

Профілізація. З метою кращої підготовки до здобуття подальшої освіти та трудової діяльності, а також з огляду на потребу зниження навчального навантаження на учнів старших класів, необхідним кроком є продовження впровадження спеціалізації старшої школи (профілізації).

З 2000 року у системі середньої освіти велася підготовка до запровадження 12-річного терміну освіти та профілізації старшої школи (10–12 класи). Реформа мала набути чинності 2012 року, однак 2010-го її було скасовано. Серед головних причин називають неготовність шкіл (особливо, сільських) до надання профільної освіти старшокласникам, брак матеріально-технічної бази та неготовність педагогічних кадрів. Також експерти називають

¹⁸ Калетнік ініціює парламентські слухання щодо ефективності ЗНО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/01/9/6981098/>

опір з боку ректорів ВНЗ, оскільки у разі запровадження реформи 2012 року школи б не мали випускників, а ВНЗ – абітурієнтів на платні відділення¹⁹.

Одним з найбільш негативних наслідків скасування реформи досі залишається те, що термін засвоєння навчального змісту 10–12 класів було скорочено на рік, що призвело до штучного «ущільнення» програм та надмірного навантаження учнів у старшій школі²⁰. З огляду на необхідність у перспективі профілізації старшої школи за умови можливості для випускників 9-х класів здобувати професійну освіту у спеціалізованих закладах, більш доцільним було б не повне скасування 12-річної середньої школи, а відтермінування її запровадження. Подовження на рік терміну навчання у старших класах є доцільним також через необхідність зменшення навантаження на учнів та потребу у забезпеченні зайнятості педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл і професійних навчальних закладів в умовах демографічної кризи. Також 12-річний термін навчання у середній школі більше відповідає європейським освітнім стандартам, а тому сприятиме входженню України до єдиного європейського освітнього простору.

Інформатизація. Розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій диктує нагальну вимогу щодо формування системних навичок роботи з сучасними медіаресурсами для виконання навчальних та професійних завдань. Одним із ключових напрямів оновлення змісту середньої освіти та навчального процесу є впровадження таких технологій, що забезпечуватимуть комп'ютерну грамотність учнів, індивідуалізацію та інтенсифікацію освітнього процесу.

У зв'язку з цим ключовим завданням для української освіти постає впровадження елементів відкритої освіти через формування інформаційно насичених освітніх середовищ, побудованих на якісних цифрових

¹⁹ Що буде зі школою після «реформи Табачника»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/1268.html>

²⁰ Експерти не бачать прогресу в реформуванні освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroosvita.net/index.php/?category=1&id=2136>

інформаційних ресурсах, створення індустрії електронного навчання на базі сучасних інформаційних технологій.

Сьогодні майже кожна середня школа, кожне професійно-технічне училище (а тим паче вищий навчальний заклад) мають комп'ютерні класи, більшість з яких під'єднано до мережі Інтернет. Однак у сучасних умовах успіх справи вирішує не так кількість комп'ютерів, як можливість швидкісного доступу до електронних інформаційних ресурсів і їх педагогічно доцільне використання. Тому одним із кардинальних завдань інформатизації освіти є створення у навчальних закладах і країні загалом комп'ютерно орієнтованого навчального середовища шляхом формування інтегрованих загальнонаціональних електронних ресурсів, упровадження новітніх відкритих навчальних систем і відповідних педагогічних технологій. Не менш важливо здійснити відповідну підготовку педагогів до різних способів використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі, створити їм умови для оволодіння новими педагогічними технологіями. Цьому насамперед має сприяти реалізація Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків». На її виконання у 2012 році комп'ютерними класами забезпечено понад 2600 загальноосвітніх навчальних закладів²¹. Разом з тим, матеріально-технічна база нагально потребує подальшого зміцнення і оновлення. Адже один комп'ютер в системі вітчизняної середньої освіти припадає на 28 учнів, натомість у Європі цей показник становить 1 комп'ютер на 5–6 учнів²². При таких показниках комп'ютеризації нереалістичними виглядають заяви керівництва МОН про те, що «100 % вчителів оволоділи комп'ютерними технологіями» (кінець

²¹ «У 2012 році комп'ютерними класами забезпечено 2666 загальноосвітніх навчальних закладів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245884731&cat_id=244277212

²² В Україні на 28 учнів припадає 1 комп'ютер, – гендиректор «Майкрософт Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/11/30/381559>

2011 року)²³, як і про те, що «хоча б на мінімально необхідному рівні, але вміють користуватися комп'ютерною технікою близько 98 % освітян»²⁴ (кінець 2012 року). МОН не уточнює, яким саме для сучасної школи є «мінімально необхідний рівень» комп'ютерної компетентності вчителів. Також досі недостатня кількість шкіл мають підключення до мережі Інтернет. Наприклад, навіть у Києві, за офіційною інформацією, близько третини шкіл досі Інтернету не мають²⁵.

Ключовими завданнями в широкому й системному використанні інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному навчанні є:

- створення якісних цифрових інформаційних ресурсів з кожного предмета для всіх рівнів шкільної освіти, розроблення інформаційного контенту, доступного кожному учневі, вчителю, авторам підручників;
- підготовка вчителя до різних способів використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі, готовності до оволодіння новими педагогічними технологіями в умовах інформаційно насиченого освітнього середовища;
- розроблення різноманітних моделей інформаційного середовища для різних типів навчальних закладів, регіональних систем освіти, галузі освіти загалом;
- створення системи методичного супроводу інформатизації освіти, яка забезпечить психолого-педагогічну підтримку і консультування, обмін досвідом у поширенні педагогічних інновацій;
- створення індустрії електронного навчання на базі сучасних інформаційних технологій, нормативно-правове врегулювання і визнання різних інституційних його форм (відкриті школи й університети, дистанційне навчання, самоосвіта тощо).

²³ У 2011 році вдалося ліквідувати комп'ютерну неграмотність вчителів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/news/25644/>

²⁴ У Міносвіти пишаються подоланням комп'ютерної безграмотності вчителів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/news/32326/>

²⁵ Близько третини шкіл у Києві не мають доступу в Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/4160/news/1349787221.html>

Важливою в контексті модернізації національної системи освіти, подолання освітньої нерівності та забезпечення доступності якісної освіти кожному українському школяру незалежно від його місцезнаходження є також реалізація Національного проекту «Відкритий світ»²⁶, перший етап виконання якого припадає саме на 2013 рік. Подальше успішне здійснення цього проекту сприятиме формуванню прошарку висококваліфікованих спеціалістів, підвищенню конкурентоспроможності України, інтеграції української освіти в єдиний європейський освітній простір.

Вивчення іноземних мов. Як відзначають фахівці, іноземна мова виступає нині важливим засобом не тільки міжособистісної комунікації, а й (що не менш важливо) міжкультурного спілкування. Вона сприяє порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дозволяє вільно і комфортно почуватись у країні, мова якої вивчається. У зв'язку з цим стає актуальною позиція, за якої здатність зрозуміти представника іншої культури залежить не тільки від коректного використання мовних одиниць, але й від особливих умінь зрозуміти норми його культури, у тому числі мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях спілкування. Це зобов'язує розглядати іноземну мову як своєрідний інструмент пізнання іншої культури та пропаганди власної, що сприяє духовному взаємозбагаченню, підвищує рівень гуманітарної освіти. Зазначене зумовлює необхідність перегляду цілей навчання іноземних мов у контексті нової парадигми іншомовної освіти – компетентнісної, яка набуває поширення з початку XXI століття²⁷.

В цьому контексті позитивним кроком стало запровадження вивчення іноземної мови з першого класу. Це закладає передумови для глибшого вивчення майбутніми фахівцями іноземних мов, підвищення рівня знайомства

²⁶ Національний проект «Відкритий світ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/project/vidkritii-svit>

²⁷ Литньова Т. В., Разінкіна О. В. Трансформація цілей навчання іноземній мові в Україні в контексті європейських освітніх тенденцій / Т. В. Литньова, О. В. Разінкіна // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Випуск 66. Педагогічні науки. – С. 93.

українців з досягненнями зарубіжної науки та техніки, заохочення їх участі в міжнародних проектах, їх підприємницької ініціативи.

Наступність середньої і вищої освіти. Важливим напрямком вдосконалення освітньої системи є забезпечення наступності середньої та вищої освіти. Як відзначають фахівці, в умовах кредитно-модульної системи велика увага приділяється індивідуальному та самостійному навчанню студентів, і, відповідно, контролю знань та їх корекції. В останні роки спостерігається невідповідність між вимогами, що висуваються вищою школою, і потенціалом знань випускника середньої школи. Сьогодні студент 1-го курсу не готовий до навчання у вищому навчальному закладі, оскільки майже до третього курсу ВНЗ необхідно ліквідувати недоліки програми навчання у школі і вирішувати проблеми шкільної педагогіки: вчити студентів самостійно виконувати певні види робіт, конспектувати лекції, опрацьовувати необхідну літературу і т. ін. Зазначене сповільнює зростання майбутнього спеціаліста у ВНЗ, а деяких студентів ставить у стресові ситуації, що є однією з причин відрахування – інколи навіть і здібних студентів.

Названі проблеми слід ліквідувати ще у процесі навчання учнів в старшій школі. Учні старшої школи потрібно цілеспрямовано готувати до подальшого навчання у ВНЗ. Досягти такого результату можливо лише за умови наступності в організації навчального процесу середньої і вищої школи. Наступність у навчанні є універсальним способом послідовних перетворень завдань педагогічного процесу, який передбачає формування особистості студента як майбутнього фахівця²⁸.

Необхідно подумати про організацію тісної взаємодії «школа – ВНЗ», про неформальну реалізацію принципу безперервності освітнього процесу в середній і вищій школі. Назріла необхідність широкого залучення вищої школи до підготовки своїх майбутніх студентів, щоб забезпечити змістовну та

²⁸ Петренко С. Роль наступності середньої та вищої школи у підготовці фахівців в умовах кредитно-модульної системи / С. Петренко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – 2009. – № 82 (2). – С. 64-68.

методологічну спадкоємність на стадії переходу із середньої школи до ВНЗ. Також доцільно розглянути питання щодо залучення в структуру ВНЗ коледжів або ліцеїв (колишніх ПТУ) для взаємодії всіх ланок освіти і відбору кращих учнів та студентів для вступу до вишів.

Окрім іншого, зазначене дозволить забезпечити високий ступінь інтегрованості, відкритості та динамічності освітньо-наукової системи. Наймасштабніший сучасний приклад створення інтегрованої освітньо-наукової системи на Європейському континенті являють собою Болонський процес та низка програм ЄС, спрямованих на формування і розвиток єдиного простору вищої освіти (European Higher Education Area) та єдиного наукового простору (European Research Area) Європейського Союзу²⁹.

Схожим чином і перед окремими державами стоять завдання розвитку власних єдиних освітньо-наукових систем, проте в цьому випадку на перший план виходять питання, що меншою мірою стосуються територіальних і інституційних аспектів, і більшою – проблем концептуально-змістовного наповнення та забезпечення єдиної високої якості освіти і посилення її зв'язку з наукою і економікою. Зокрема, йдеться про єдність наукових досліджень, освітнього процесу (у тому числі середньої та професійної освіти) та виробничої діяльності.

1.3. Вища освіта: створення незалежних агенцій гарантування якості освіти

Проблема якості освітніх послуг є однією з ключових (поруч із доступністю) для системи освіти будь-якої країни. Україна в цьому сенсі не є винятком. Останніми роками намітилися певні позитивні зрушення у визнанні якості української вищої освіти на міжнародній арені. Так у 2013 р. чотири українських ВНЗ потрапили до ТОП-701+ рейтингу найкращих університетів

²⁹ Болонська декларація та основні документи щодо втілення її принципів // Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ „Політехніка”, 2003. – С. 17-61.; Budapest-Vienna Declaration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/

світу за оцінками британської агенції QS World University Rankings³⁰ (рис. 1). Проте назвати ці зрушення достатніми навряд чи можливо.

Рис. 1

RANK	UNIVERSITY	LOCATION
Overall Score ▾	Search for universities...	
441-450	Taras Shevchenko National University of Kyiv	
601-650	National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"	
701+	Donetsk National University	
701+	National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"	

В Україні контроль та оцінка якості освіти цілкомито покладається на державу, насамперед на підпорядковані Міністерству освіти і науки України *Державну акредитаційну комісію та Державну інспекцію навчальних закладів*. Їхня діяльність регулюється низкою законодавчих актів, основними з яких є:

- Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів освіти» від 10.10.1995 р. № 942/95;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» від 29.08.2003 р. № 1380;
- Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів» від 25.01.2008 р. № 34;
- Указ Президента України «Про затвердження Положення про Державну інспекцію навчальних закладів України» від 08.04.2011 р. № 438/2011.

³⁰ QS World University Rankings 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2013>

Європейська практика оцінки якості освіти базується на створенні спеціалізованих акредитаційних агенцій – громадських організацій, що займаються розробкою інструментарію й методик оцінки якості, а також здійснюють перевірки якості освіти. У компетенцію цих агенцій входить також відбір і навчання експертів, що проводять перевірки, а також періодична публікація матеріалів перевірок, аналіз результатів діяльності, проблем і перспектив систем якості в сфері освіти.

Незалежність акредитаційних агенцій полягає в тому, що вони не є організаціями, які засновані зацікавленими сторонами, а є способом вияву приватної ініціативи у сфері діяльності на ринку освітніх послуг. У деяких країнах акредитаційні агенції мають статус уповноважених суб'єктів: вони не є державними, однак держава визнає результати їхньої діяльності. Ухвалюючи рішення щодо державної акредитації, держава розглядає й визнає акредитаційні рішення, отримані в рамках процедур, які застосовують ці вповноважені агентства. Варто підкреслити, що незалежність акредитаційної агенції від зовнішнього впливу повинна виявлятися в її відносинах з кожним із зацікавлених учасників ринку освітніх послуг – не лише з державою, але й з вищими навчальними закладами (причому не тільки з ВНЗ, які перевіряються, але й з ВНЗ-партнерами та конкурентами), зі студентами й роботодавцями.

Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), до якої входять 40 агенцій з 20-ти країн³¹, характеризується розмаїттям політичних систем, систем вищої освіти, соціокультурних і освітніх традицій, мов, прагнень і сподівань. Саме тому неможливо підходити до якості, стандартів і забезпечення якості з позицій одного монолітного рішення для всіх. При формулюванні як стандартів, так і рекомендацій перевага віддається загальним принципам замість конкретних вимог. Вважається, що такий підхід може бути загальноприйнятний на початковому етапі і активно сприятиме зближенню різних професійних спільнот, які складають Європейський простір вищої

³¹ Full member agencies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enqa.eu/agencies.lasso>

освіти. Загальні стандарти мають знайти широке сприйняття на національному рівні у більшості країн-учасниць Болонського процесу.

Необхідно зазначити, що серед професійної спільноти, яка займається забезпеченням якості, існують досить серйозні розбіжності у поглядах на те, якими мають бути стосунки між вищими навчальними закладами і тими, хто здійснює зовнішнє оцінювання їхньої діяльності. Здебільшого агенції, які акредитують навчальні програми чи освітні заклади, дотримуються тієї точки зору, що зовнішнє забезпечення якості – це, в основному, «захист споживача», що вимагає встановлення чіткої дистанції між агенцією із забезпечення якості та вищим навчальним закладом, роботу якого вона оцінює. Інші агенції вбачають основну мету зовнішнього забезпечення якості у наданні вищим навчальним закладам порад і підтримки в їхньому намаганні підняти стандарти і покращити якість своїх навчальних програм і відповідних кваліфікаційних рівнів. В останньому випадку необхідна тісна взаємодія між тими, хто оцінює, і тими, кого оцінюють. Треті намагаються зайняти проміжну позицію між цими двома підходами та врівноважити підзвітність і покращення якості.

Не лише агенції із забезпечення якості мають різні погляди та підходи. Досить часто вищі навчальні заклади і представницькі студентські органи мають різні інтереси: перші прагнуть високого рівня автономності із мінімальним зовнішнім регулюванням або оцінюванням на рівні навчального закладу в цілому, в той час як другі бажають, щоб заклади освіти були публічно підзвітними завдяки частим перевіркам на рівні навчальних програм або кваліфікацій.

Європейські стандарти якості освіти. Відповідно до рішення Берлінської декларації, прийнятої 19 вересня 2003 року міністрами освіти країн-учасниць Болонського процесу, ENQA розробила «Стандарти й рекомендації для гарантії якості вищої освіти в європейському просторі вищої

освіти»³². Цей документ став основою для побудови систем внутрішньої й зовнішньої оцінки й гарантії якості освіти й акредитації європейських агенцій по оцінці якості освіти.

При створенні стандартів і рекомендацій малася на увазі можливість їхнього застосування в усіх вищих навчальних закладах і агенціях із забезпечення якості освіти в Європі, незалежно від їхньої структури, функцій і розміру, чи національної системи, до якої вони належать. Залежно від умов своєї співпраці, освітні заклади і агенції мають самі визначити процедурні послідовності, за якими здійснюватимуться рекомендовані стандарти.

Стандарти і рекомендації насамперед підтримують дух «Грацької Декларації від 4 липня 2003 року»³³, проголошеної Європейською Асоціацією університетів, де йдеться про те, що «мета європейського виміру у сфері забезпечення якості – це ствердження взаємної довіри та забезпечення більшої прозорості в умовах розмаїття національних систем і предметних галузей». Визнається верховенство національних систем вищої освіти, важливість автономії освітніх закладів і агенцій із забезпечення якості, а також конкретні вимоги різних академічних дисциплін.

Важливим є також розуміння, що відповідно до принципу інституційної автономії, основна відповідальність за забезпечення якості у сфері вищої освіти лежить на кожному закладі, і це становить основу для справжньої підзвітності академічної системи в межах національної системи забезпечення якості. Тому стандарти і рекомендації спрямовані на знаходження необхідного балансу між розвитком внутрішньої культури дотримання якості і тією роллю, яку можуть відігравати процедури зовнішнього забезпечення якості.

Організація контролю за ефективною діяльністю агенцій. Іншим важливим напрямом діяльності з підвищення якості освіти є забезпечення і

³² Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20\(2\).pdf](http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20(2).pdf)

³³ Graz Declaration 2003 Forward from Berlin: the Role of the Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/COM_PUB_Graz_publication_final.1069326105539.pdf

гарантії якості діяльності самих акредитаційних агенцій. Основні засади перевірки агенцій визначають мету, яка відображає позицію та інтерес влади, зацікавлених осіб та самої агенції. Перевірці підлягають всі основні завдання і дії агенції, і це повинно бути зроблено максимально прозоро, щоб не залишалось ніяких підозр щодо існування прихованої мети перевірки. В країнах ЄС контроль за діяльністю агенцій оцінювання якості освіти здійснюється за методологією, що спирається на ряд вимог і включає самооцінювання та зовнішнє оцінювання агенцій³⁴.

Зовнішнє оцінювання агенцій проводиться групою незалежних експертів. Експерти можуть бути рекомендовані самою агенцією, іншими зацікавленими сторонами або місцевою владою, але заради того, щоб перевірка була надійною і викликала повну довіру, важливо, щоб призначення експертів здійснювала третя сторона, яка не має відношення до цієї агенції. Такою третьою стороною може бути, наприклад, ENQA або агенція, яка не задіяна в процесі перевірки. Основою для визнання експертів повинна бути їхня задекларована незалежність.

Рекомендації з використання європейського досвіду для України

Оскільки в Україні, на відміну від розвинених європейських країн, практики гарантування якості освіти через участь у цьому процесі незалежних акредитаційних агенцій не існує, успішне запровадження такої практики повинне відбуватися у кілька етапів:

I етап – законодавчо-нормативне забезпечення.

II етап – створення і початок діяльності агенцій з гарантій якості освіти.

III етап – контроль діяльності агенцій з гарантій якості освіти.

Основні напрями для України:

- Законодавче визначення статусу акредитаційних агенцій і гарантії їхньої незалежності від навчальних закладів і державних органів.

³⁴ Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20\(2\).pdf](http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20(2).pdf).

- Формування прозорих оцінювальних процедур і їхня відповідність європейським стандартам якості та цілям акредитації.
- Підтвердження компетентності експертів, залучених агенціями, їхнє навчання й сертифікація.
- Періодична перевірка діяльності самих агенцій і підтвердження їхнього статусу.
- Створення реєстру акредитаційних агенцій, впровадження стандартів якості діяльності цих організацій.

1.4. Медіаосвіта: світовий досвід і впровадження в Україні

Актуальність медіаосвіти. Одним з важливих шляхів підвищення якості освіти є забезпечення зростання ступеня відповідності змісту і форм освіти соціально-економічним реаліям у світі, що змінюється. Протягом кількох десятиліть відбувається постійне збільшення обсягів інформації, отримуваних громадянами із ЗМІ. Упродовж кількох останніх років цей процес зазнав подальшої значної інтенсифікації внаслідок розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних комп'ютерних технологій та засобів передавання інформації, пов'язаних з мережею Інтернет (нові медіа). 2013 року близько 40 % дорослого населення України мали доступ до широкопasmового інтернету вдома³⁵, при цьому ступінь охоплення Інтернетом дітей та підлітків є значно вищим і становить щонайменше 70 %³⁶. Прикметно, що інтернет-сервіси дедалі більше стають одним з найважливіших засобів спілкування та пошуку інформації, у тому числі навчального та пізнавального характеру.

Відповідно, перед системою освіти постає завдання формування і розвитку в учнів і студентів компетенцій, що дають змогу ефективно взаємодіяти з численними інформаційними потоками, аналізувати отримувану

³⁵ За рік кількість інтернет-користувачів в Україні зросла на 9 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/06/15/303544>

³⁶ Див., наприклад: 72 % української молоді не уявляє свого життя без інтернету [дослідження] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/17543>, ДИНАМІКА ПРОНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТУ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=80>

інформацію, оцінювати її достовірність та корисність при вирішенні різноманітних життєвих завдань. Вирішувати зазначене завдання покликана медіаосвіта, яка, за визначенням схваленої Постановою Президії Національної академії педагогічних наук України від 20 травня 2010 року (протокол № 1-7/6-150) «Концепції впровадження медіа-освіти в Україні», являє собою «частину освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіа-культури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа»³⁷. Таким чином, безпосереднім завданням саме медіаосвіти є формування таких важливих умінь і навичок, як аналіз отримуваної з різноманітних джерел інформації, її структурування та категоризація, виділення найбільш значущих аспектів, визначення достовірності, оцінка якості та добросовісності медіа повідомлень.

Актуальність впровадження медіаосвіти в Україні зумовлюється також і нагальним завданням входження нашої країни до єдиного європейського освітнього і інформаційного простору, що диктує необхідність узгодження напрямів і принципів розвитку вітчизняної освіти із загальноєвропейськими. У зв'язку з цим варто зауважити, що саме у розвинутих європейських країнах (поряд з Канадою, США та Австралією) питанням медіаосвіти традиційно приділяється найбільша увага як на рівні національних урядів та громадських організацій, так і на рівні інституцій Європейського Союзу.

Світовий та європейський досвід. Медіаосвіта у своїй початковій формі з'явилася у Великобританії у 1930-х роках; її метою було своєрідне «щеплення» проти потенційних негативних ефектів знайомства дітей з матеріалами ЗМІ в умовах свободи слова. Після Другої світової війни, а особливо починаючи з 1960-х років, елементи медіаосвіти широко впроваджуються у країнах Західної

³⁷ Концепція впровадження медіа-освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm

Європи та Північної Америки. Великою мірою цей процес став відповіддю на зростання значення та укорінення в суспільстві «нових медіа» першої половини ХХ століття – кіно, радіо, звукозапису, згодом телебачення, що і зумовлювало особливості початкового етапу розвитку медіаосвіти.

У 1970-х роках медіаосвіта увійшла до переліку обов'язкових шкільних предметів у північноєвропейських державах – Фінляндії, Швеції і Данії. Як окремий предмет на вибір медіаосвіта нині вивчається у старших класах у Великобританії, проте елементи аналізу медіатекстів інтегровані у програми з англійської мови у середніх класах³⁸. Ще одним світовим лідером у галузі медіаосвіти є Канада, де медіаграмотність викладається упродовж всього навчання у середній школі, діють потужні фахові спільноти учителів і викладачів цієї дисципліни. Помітних успіхів у розвитку медіаосвіти у 2000-х роках досягла Росія, де нині готують педагогічні кадри для середніх шкіл за відповідною спеціалізацією в рамках спеціальності «соціальна педагогіка», у середній школі широко запроваджуються факультативні курси, якими охоплюється близько 15 % учнів у великих містах, здійснюються численні наукові дослідження в галузі медіаосвіти³⁹.

Необхідно відзначити, що з розвитком медіаосвіти її початкова «запобіжна» парадигма (в основі якої лежать морально-ідеологічний та теоретико-комунікаційний підходи) поступово змінюється прагматично-дослідницькою: у відповідних навчальних курсах розвинутих країн більше наголошується не на небезпеках медіа і пов'язаних з ними «маніпуляційних технологіях», а на умінні ефективно користуватися можливостями традиційних і новітніх медіа, хоча етичні й ідеологічні елементи також зберігають свою представленість. Ця важлива зміна наголосів у підходах до медіаосвіти значною мірою зумовлюється соціально значущими змінами у самих медіа розвинутих держав: спочатку у 1980-х – 1990-х роках відбулося значне зростання кількості

³⁸ Г. Михалева, Британская традиция медиаобразования молодежи // Медиа. Информация. Коммуникация. – №3, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mic.org.ru/index.php/3-nomer-2012/137-britanskaya-traditsiya-mediaobrazovaniya-molodezhi>

³⁹ А. Федоров, Медиаобразование в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/mediaobrazovanie-v-rossii>

доступних теле- і радіоканалів, і внаслідок цього істотно розширилася і свобода вибору для отримувача інформації, а згодом Інтернет почав трансформувати саму роль адресата інформації – з колишнього переважно пасивного «споживача» він дедалі більше стає активним учасником комунікаційного процесу, при цьому кількість доступних джерел і каналів інформації продовжує швидко зростати.

Важливу роль на всіх етапах становлення та розвитку медіаосвіти відіграє ЮНЕСКО. Починаючи з 1970-х років у своїй діяльності ЮНЕСКО постійно звертається до проблем медіаосвіти, яка в офіційних документах цієї організації розуміється як одне з «фундаментальних людських прав», нерозривно пов'язане зі свободою самовираження та отримання інформації⁴⁰. Протягом 1980-х – 2000-х років на кількох фахових форумах ЮНЕСКО ухвалювалися документи, які рекомендують національним урядам запроваджувати всеохопні програми медіаосвіти на всіх освітніх рівнях, включно з освітою дорослих, та запроваджувати програми підготовки вчителів і викладачів з медіаосвіти⁴¹.

Суголосно з рекомендаціями ЮНЕСКО, 2008 року Європейський парламент ухвалив «Резолюцію щодо медіаграмотності у цифровому світі»⁴². У цьому документі обґрунтовується необхідність цілеспрямованого розвитку медіаосвіти у державах ЄС, формулюються рекомендації щодо конкретних шляхів реалізації цього завдання на різних освітніх рівнях. Особливо важливими у зазначеній резолюції є кілька моментів, що стосуються як базових принципів сучасної медіаосвіти, так і практичних заходів щодо її впровадження і розвитку у державах ЄС. Зокрема, вказується на стирання кордонів між ЗМІ

⁴⁰ Media Education: A Global Strategy for Development. A policy paper prepared for UNESCO Sector of Communication and Information. March 2001. – р. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.unesco.org/ci/en/files/5681/10346129690Policy_paper_by_Pr_David_Buckingham.rtf/Policy%2Bpaper%2Bby%2BPr%2BDavid%2BBuckingham.rtf

⁴¹ The Grünwald Declaration on Media Education (Grünwald, Germany, 1982) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unesco.org/education/pdf/MEDIA_E.PDF; Парижская программа или 12 рекомендаций по медиаобразованию (Париж, ЮНЕСКО, 21-22 июня 2007 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edu.of.ru/attach/17/19295.pdf>

⁴² European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129(INI)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0598+0+DOC+XML+V0/EN>

різних типів і особливо важливе значення Інтернету для дітей і молоді; відзначається небезпека, пов'язана з нездатністю систематизувати отримувану інформацію за ступенем важливості, проте водночас наголошується на тому, що медіа є «наріжним каменем демократичного суспільства... нові цифрові засоби комунікації створюють сприятливі умови для активної участі і творчості громадян, таким чином долучаючи їх до громадсько-політичних процесів»⁴³. Таким чином, медіа (як традиційні, так і нові) в Резолюції розглядаються переважно як позитивний суспільний чинник, який, однак, вимагає від громадян володіння певними специфічними вміннями і навичками. У цьому самому ключі формулюється і загальне визначення медіаграмотності як мети медіаосвіти: «здатність використовувати медіа в особистих цілях і без сторонньої допомоги, розуміти та критично оцінювати різноманітні аспекти медіа... надзвичайно важливо... уміти виділити необхідну інформацію з величезного потоку даних, класифікувати ці дані»⁴⁴. Варто зауважити, що таке концептуальне розуміння медіаосвіти і медіаграмотності дещо відрізняється від представленого у вітчизняному підручнику для студентів ВНЗ «Медіаосвіта і медіаграмотність», у якому наголошується переважно на негативних соціальних наслідках діяльності медіа: їхній недостатній відповідальності та, як наслідок, на необхідності «самозахисту» від «недобросовісної медіаінформації»⁴⁵.

У «Резолюції щодо медіаграмотності у цифровому світі» Європейського парламенту подаються практичні рекомендації для національних освітніх систем. Зокрема, у п. 18 йдеться про те, що «медіаосвіта повинна стати компонентом формальної освіти, доступним усім дітям, повинна стати невід'ємною частиною навчальної програми на всіх етапах шкільного навчання», а п. 19 рекомендує «включити медіаграмотність як базову

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с. – с. 8.

компетенцію до Європейської програми освіти протягом життя»⁴⁶. Таким чином, сьогодні всеосяжне впровадження медіаосвіти є однією з визначальних тенденцій розвитку освітніх систем країн Європейського Союзу.

Впровадження медіаосвіти у вітчизняну освітню систему.

Медіаосвіта в Україні сьогодні переживає початок активної фази свого становлення. Якщо на початку 2000-х років медіаосвіта була представлена переважно спеціалізованими інтернет-виданнями та науковими працями, то зараз вона дедалі активніше впроваджується в навчальну практику у вищій і середній школі. Необхідно відзначити також і позитивні зміни в концептуальних підходах, що відповідають європейським і світовим тенденціям: якщо початково увага вітчизняних фахівців акцентувалася на «згубному впливі ЗМІ й Інтернету», то зараз на практиці дедалі більшого поширення набуває більш зважений позитивний підхід, що передбачає передусім навчання ефективної взаємодії з різноманітними видами інформації (у тому числі – і в аспекті захисту від можливого негативного впливу).

З 2010 року в Україні набула чинності вже згадувана «Концепція впровадження медіаосвіти в Україні»⁴⁷, що має на меті «сприяння розбудові в Україні ефективної системи медіа-освіти заради забезпечення всебічної підготовки дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у них медіа-обізнаності, медіа-грамотності і медіа-компетентності відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей». До 2020 року Концепція передбачає реалізацію експериментального етапу, поступового укорінення медіаосвіти та стандартизацію вимог до медіаосвіти (2014–2016) і подальший розвиток медіаосвіти та завершення масового запровадження (2017–2020).

⁴⁶ European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129(INI)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0598+0+DOC+XML+V0//EN>

⁴⁷ Концепція впровадження медіа-освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm

Пріоритетними напрямками розвитку в Україні ефективної системи медіа-освіти, зокрема, називаються «створення системи шкільної медіа-освіти, що передбачає розроблення психологічно обґрунтованих навчальних програм інтегрованої освіти для молодших класів загальноосвітніх шкіл, сприяння поширенню практики інтеграції медіа-освітніх елементів у навчальні програми з різних предметів, напрацювання низки факультативних медіа-освітніх програм для підлітків» та всебічна підготовка необхідних педагогічних кадрів. У зв'язку з цим варто відзначити позитивну тенденцію, за якою впровадження медіаосвіти у вітчизняну освітню систему планується у тісному зв'язку з існуючими навчальними курсами. Положення Концепції вже доволі активно реалізуються на практиці. Так, у березні 2013 року Міністерство освіти і науки розіслало начальникам обласних управлінь освіти, ректорам педагогічних ВНЗ та директорам загальноосвітніх шкіл лист, у якому рекомендувало «з метою продовження експерименту щодо упровадження медіаосвіти в навчально-виховний процес навчальних закладів освіти запровадити, починаючи з 2013/2014 навчального року, вивчення курсу «Основи медіа грамотності»...»⁴⁸. У листі відзначаються позитивні попередні результати експерименту щодо запровадження вивчення медіаграмотності, що проходив у кількох регіонах України. Позитивним фактом є також те, що впровадження медіаосвіти здійснюється у співпраці Міністерства освіти і науки України, науковців Національної академії педагогічних наук України та представників фахових громадських організацій, передусім Академії української преси, яка, зокрема, виконала значну частину роботи з підготовки підручника «Медіаосвіта та медіаграмотність»⁴⁹, спеціально розробленого для забезпечення відповідного курсу у вищих навчальних закладах та в системі післядипломної підготовки вчителів.

⁴⁸ Про запровадження вивчення курсу «Основи медіаграмотності в навчальних закладах», лист Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України від 29.03.2013 р. N 1/9-226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zaprovadzhenja-vivchennja-kursu-osnovi-mediagramotnosti-doc144132.html>

⁴⁹ Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенко; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

Разом зі значним позитивним досвідом впровадження медіаосвіти в Україні, на поточному етапі відзначаються також і суттєві проблеми. У першу чергу це недостатнє методичне забезпечення для повноцінного вивчення медіаосвіти у середній школі – наприклад, коли для вищої школи існує програма і підручник, то для середньої школи це питання залишається відкритим. Зазначена проблема набуває ще більшої гостроти, якщо взяти до уваги те, що найефективнішим шляхом опанування медіанавичок є їх інтегрування до вже існуючих предметів і курсів, що, очевидно, вимагає коригування відповідних програм, навчальних та методичних матеріалів, додаткової підготовки вчителів. Водночас в цілому успішні перші кроки з упровадження медіаосвіти в Україні, як і активна участь у цьому процесі науковців та представників фахової спільноти дають підстави очікувати подальшого успішного розвитку медіаосвіти в нашій країні. Це завдання є тим більш важливим, що високий рівень медіаосвіченості і внаслідок цього поінформованості громадян в сучасному світі необхідний для зміцнення демократії та прискорення економічного зростання, а краще розуміння функціонування медіасфери вестиме до зростання вимог громадян до медіа і, внаслідок цього, їхньої якості.

Пріоритетні напрями розвитку медіаосвіти в Україні

Реалії освітньої системи України, швидкий розвиток нових медіа, значні зміни в місці та ролі традиційних ЗМІ в суспільстві, необхідність входження освітньої системи України до єдиного європейського освітнього простору обумовлюють, зокрема, такі першочергові завдання, вирішення яких є необхідним для успішного впровадження медіаосвіти:

- уточнення концептуальних підходів, цілей та завдань медіаосвіти: подальше акцентування уваги на активному цілеспрямованому використанні можливостей, які надають Інтернет і традиційні ЗМІ, на випрацюванні уміння знаходити, аналізувати й ефективно використовувати потрібну для вирішення різноманітних життєвих

завдань інформацію, враховуючи, що така зміна у підходах відповідає європейським тенденціям; закріплення розуміння медіа передусім як інструмента (безперечно, складного і багатофункціонального), а не як загрози;

- підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів з урахуванням того, що медіаосвіта не зводиться ні до основ журналістської освіти, ні до медіакритики, ні до використання новітніх технічних засобів навчання, хоча й може містити певні елементи цих та інших напрямів загальної і професійної освіти;
- забезпечення зв'язку з існуючими предметами і програмами (особливо це стосується внесення відповідних змін до курсів української мови, літератури, іноземних мов, зарубіжної літератури, суспільствознавства, історії на всіх етапах вивчення цих предметів);
- продовження і розширення плідної співпраці між профільними державними організаціями, науковими установами, громадськими організаціями;
- розвиток медіаосвіти дорослих у двох основних напрямках: а) медіаосвіта батьків учнів середніх шкіл; б) медіаосвіта як невід'ємна частина сучасної громадянської освіти.

2. Зближення освіти, науки і економіки

2.1. Вища освіта: відповідність потребам економіки і суспільства

Відповідність структури спеціальностей та змісту освіти вимогам ринку праці. Темпи технологічного розвитку вимагають сьогодні від системи освіти не лише швидкої реакції на відповідні зміни, а й здатності працювати на випередження, оскільки «виготовлення» освітнього продукту (з точки зору економіки – компетентного фахівця) має тривалий цикл «виробництва». У Білій

книзі Європейської комісії відзначається необхідність вчасно передбачати потреби в уміннях і компетенціях⁵⁰. Проблема прогнозів економічного розвитку й пов'язаних з ним змін у пропозиції освітніх послуг гостро стоїть перед усіма розвиненими країнами.

Неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці призводить до того, що підготовлені фахівці залишаються незатребуваними. В Україні не існує комплексного підходу до прогнозування потреб виробничої та невиробничої сфер у кваліфікованих спеціалістах і робітниках з урахуванням структури національної економіки⁵¹. Однією з найбільш серйозних проблем є відсутність вірогідної статистики щодо реального співвідношення попиту й пропозиції кадрів на ринку праці України⁵².

За результатами соціологічних досліджень, які в моніторинговому режимі з 1992 року здійснюються Інститутом соціології НАН України та визначають соціальні зміни в суспільстві, близько 60 % українців не можуть знайти роботу за набутою спеціальністю, а 25 % – готові пожертвувати спеціальністю заради отримання роботи. Участь роботодавців у підготовці кадрів (що раніше становила до 60 % від загальних інвестицій) майже припинено⁵³.

Розбалансованість ринку праці значною мірою викликана відсутністю системної взаємодії між зацікавленими сторонами: органами державного управління, системою професійної освіти, роботодавцями та працівниками⁵⁴.

⁵⁰ Growth, competitiveness, employment, the challenges and the ways forward into the 21st century. White paper // Luxemburg, 1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/growth_wp_com_93_700_parts_a_b.pdf

⁵¹ Шевченко Л. Дисбаланс професійної освіти і ринку праці: сутність, причини, шляхи подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/58093.doc.htm

⁵² Кочемировська О. Напрями оптимізації державної політики в сфері розвитку трудового потенціалу України: аналіт. доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/trud_potenc.pdf

⁵³ Про участь центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 21 грудня 2011 року // редкол. М. Г. Луцький (голова), В. П. Головінов, Є. В. Красняков та ін.; за заг. ред. В. П. Головінова. — К.: Парламентське вид-во, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=52883>

⁵⁴ Кириченко І. Депрофесіоналізація громадян – майбутнє країни? // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/deprofesionalizatsiya_gromadyan_maybutne_krayini.html

Система вищої і професійної освіти у своїй діяльності орієнтується на ринок освітніх послуг, запит населення щодо освітніх послуг без урахування вимог ринку праці. Спільними для українських ринку освіти та ринку праці є відсутність аналізу і прогнозу про кількість та кваліфікацію необхідних економіці працівників, відсутність гнучкої системи визначення кваліфікації, а також слабкий зв'язок ВНЗ із потенційними роботодавцями для своїх випускників⁵⁵.

Досвід розвинених країн світу показує, що досягнення збалансованості освітньої системи і потреб економіки може бути досягнуто лише за умов тісної співпраці усіх зацікавлених сторін: державних органів, системи професійної освіти і навчання, роботодавців та працівників.

У країнах ЄС до питань дослідження й прогнозування ринку праці залучені різноманітні структури: урядові, академічні, тристоронні/двосторонні структури соціального партнерства або організації роботодавців, структури системи ПОН. В останні роки спостерігається перехід від проведення широкомасштабного аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівні й навіть на рівні підприємств, внаслідок чого поряд із великими державними структурами виникають невеликі приватні структури, які займаються такими дослідженнями й розробками, що повністю відповідає тенденціям регіоналізації систем професійної освіти і навчання (ПОН)⁵⁶.

Рекомендації. Важливою складовою стратегії у сфері професійної підготовки повинен бути тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Для цього потрібна інформація про зміни попиту на професійні навички, оперативне реагування системи освіти й професійного навчання на структурні зміни в економіці й суспільстві. Дієвість стратегічних ініціатив у цих сферах визначається ступенем їхнього зв'язку із завданнями, на вирішення яких

⁵⁵ Кириченко І. Битва за професіоналізм // Дзеркало тижня. – 2012. - № 33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/bitva_za_profesionalizm.html

⁵⁶ Олейникова О., Муравьева А. Прогнозы потребности в умениях и профессиональное образование и обучение – опыт ЕС // Центр изучения проблем профессионального образования. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvets.ru/Modules/SNA-EC.pdf>

спрямована здійснювана економічна й соціальна політика. Ефективна політика забезпечення затребуваності підготовлених системою професійної освіти і навчання фахівців на ринку праці вимагає вирішення таких завдань:

- створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях;
- розробка та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;
- розширення аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівні і навіть на рівні підприємств;
- приведення ринку освітніх послуг у відповідність до потреб розвитку трудового потенціалу шляхом визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами національної і регіональних економік;
- широке залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на усіх стадіях процесу: планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, навчальний процес, працевлаштування по закінченні навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації у процесі професійної діяльності;
- забезпечення ринку праці регулярною й своєчасною інформацією про попит на професії й кваліфікації, включаючи раннє виявлення тенденцій у галузях і змін у технології й професіях, що обумовлюють зміни в структурі професійних навичок;
- створення системи інформування закладів професійного навчання, служб профорієнтації й зайнятості щодо ситуації та прогнозів на ринку праці для коригування навчального процесу з урахуванням мінливого попиту.

Розширення участі роботодавців у розвитку професійної освіти і підготовки. Європейські держави прагнуть виробити єдину політику, яка б відповідала сучасним викликам, пов'язаним із адаптацією до структурних змін у глобальній економіці, підвищення рівня зайнятості, забезпечення якісної професійної підготовки кадрів для стимулювання економічного зростання. Шляхи налагодження взаємодії освіти і ринку праці були визначені у стратегічному документі ЄС – «Плані економічного та соціального оновлення для Європи до 2010 року» (Лісабонська стратегія)⁵⁷. Розвиток професійної освіти й підготовки (Vocational Education and Training – VET) було названо одним із пріоритетних завдань освітньої політики на зустрічі міністрів освіти країн-членів ОЕСР у Копенгагені 22-23 вересня 2005 р.⁵⁸ За результатами зустрічі була розроблена програма, метою якої стала допомога країнам ОЕСР у справі налагодження прямої взаємодії системи VET і ринку праці. Невід'ємною частиною системи VET є взаємодія трьох зацікавлених сторін: держави, роботодавців і системи освіти, яка реалізується за такими напрямками:

Зміст і якість освіти. Взаємодія з роботодавцями починається зі спільної розробки нормативної бази: розробка державних освітніх стандартів, розробка й коригування основних освітніх програм. Далі роботодавець бере участь у навчальному процесі: організація й проведення виробничих практик, проведення навчальних занять, участь у підсумковій атестації.

Ще одним пунктом у процедурі оцінки якості є участь роботодавців у роботі різних експертних комісій, насамперед при акредитації вузів. Можливе також створення комісій з метою виявлення рівня підготовки студентів з ініціативи роботодавців, професійних співтовариств. При цьому учасники експертних комісій повинні бути підготовлені до такої роботи й могли б об'єктивно судити про якість підготовки.

⁵⁷ The Lisbon European Council – an Agenda of Economic and Social Renewal for Europe. Contribution of the European Commission to the Special European Council in Lisbon, 23-24th. – March 2000. – Brussels, 28 February 2000. – 73 p.

⁵⁸ Chair's Summary from the Meeting of the Education Chief Executives. Copenhagen, 22 to 23 September. Paris: OECD, 2005.

Важливою формою оцінки якості є статистичний збір інформації. Сюди входить і проведення ВНЗ опитувань роботодавців за спеціально розробленими анкетами, і спостереження самими роботодавцями за молодими фахівцями, тому що тільки в процесі роботи через деякий час після випуску можна більш повно судити про сформованість професійних компетенцій, передбачених освітніми програмами і необхідних у професійній діяльності.

Фінансово-економічний аспект. В розвинених країнах участь роботодавців у професійній освіті стимулюється низкою фінансових механізмів: встановленням обов'язкових внесків до фонду професійного навчання; наданням преференцій компаніям, які інвестують у людський капітал; наданням податкових кредитів. Для стимулювання вкладання ресурсів у власне навчання створена система відшкодування роботодавцями витрат своїх працівників (або відкриття додаткових можливостей кар'єрного зростання) за умови, що здобуті знання відповідатимуть тому роду діяльності, яку вони виконують на підприємстві. Державні органи Великобританії, Італії, Швеції у разі найму на навчання на виробництві молоді віком 16-18 років, яка не має повної середньої освіти, відшкодовують 60 % витрат підприємства на означені цілі. У Великобританії та Франції податкова схема стимулювання підприємств, які здійснюють професійне навчання: «податок + дотація». Вона передбачає встановлення фіксованого податку на професійне навчання кадрів на виробництві від загального фонду заробітної плати підприємства. Сума витрат на професійне навчання повертається державою за поданням рахунків⁵⁹.

Важливим джерелом фінансування професійної підготовки є кошти самих підприємств (відрахування на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів від 2 до 10 % від фонду заробітної плати є на підприємствах Франції, Великобританії, Італії). В європейських країнах відбувається активний процес щодо організації внутрішньовиробничих навчальних центрів та запровадження механізму прямого фінансування внутрішньовиробничих систем навчання,

⁵⁹ Дяків О. Європейський досвід регулювання взаємодії освіти та ринку праці / Національна академія державного управління при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10dovorp.pdf>

обов'язковою умовою якого є відповідність професійної освіти вимогам, які висуваються перед сучасними професіями. У Франції існують галузеві, у Німеччині – міжзаводські центри, які зазвичай є підрозділами корпорацій. Вважається, що це дешевше і результативніше, ніж звертатися до рекрутингових агентств. До прикладу, «Рено» та «Оліветті» фактично своїми силами повністю забезпечують себе кваліфікованими кадрами⁶⁰. У Сполучених Штатах бізнес взагалі є основним замовником освітніх і наукових послуг. Оплата за ці послуги забезпечує розвиток навчальних закладів і надає практичний матеріал для навчання. Виробництво фінансує 60 % науки у ВНЗ. Для підтримки компаній, що активно співпрацюють з навчальними закладами, створено систему пільг і додаткових прав: безкоштовне використання державних наукових лабораторій, пільги на купівлю сировини, матеріалів, податкові пільги тощо⁶¹.

Загальний алгоритм залучення роботодавців до розвитку професійної освіти:

1. Підприємства зацікавлені брати активну участь у підготовці своїх майбутніх кадрів, оскільки навчальний заклад надає своїм випускникам, переважно, академічну освіту. Однак навіть не кожен великий університет має у своєму розпорядженні висококваліфіковані кадри для підготовки таких фахівців, які могли відразу повноцінно включитися в роботу підприємства.

2. Для подолання цього розриву освітня установа зі свого боку докладає максимум зусиль для розвитку системи корпоративної освіти, як підсистеми додаткової освіти за рахунок коштів замовника освітніх послуг із залученням його виробничої бази й фахівців.

⁶⁰ Ринок праці та освіта: пошук взаємодії : [зб. наук. ст. / наук. ред. І. Л. Петрова]. – К. : Таксон, 2007. – 200 с.

⁶¹ Кириченко І. Битва за професіоналізм // Дзеркало тижня. – 2012. - № 33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/bitva_za_profesionalizm.html

3. Спільними зусиллями підприємств і навчальних закладів створюються інтегровані організаційні структури – науково-освітньо-виробничі центри і комплекси, фірми із запровадження наукових розробок тощо.

Ефективність взаємодії вузів і роботодавців значно зростає, коли партнери-роботодавці переходять з позиції сторонніх спостерігачів і виключно споживачів освітніх послуг на позицію зацікавлених учасників освітніх і інноваційних процесів, що всіляко сприяють оволодінню студентами комплексом професійних компетенцій, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Вирішення цього завдання породжує нові форми соціального партнерства, нові правові норми і нові типи договорів, які при максимальному узгодженні й реалізації взаємних інтересів сприяють навчальним закладам у підготовці фахівців, а підприємствам у забезпеченні своїх кадрових потреб.

Визначальною рисою ефективної моделі взаємодії освіти і ринку праці є наявність чітких механізмів забезпечення співпраці між суб'єктами-учасниками на засадах соціального партнерства за активного сприяння держави⁶².

Ситуація в Україні. В Україні спектр питань, пов'язаний з участю роботодавців у підготовці та перепідготовці кадрів, в освітніх та наукових процесах регулюється чинними Законами України, зокрема «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотацій роботодавцям», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (у сфері вищої освіти)», «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», «Про управління об'єктами державної власності», Господарським кодексом України, Податковим кодексом України тощо.

⁶² Андрюшина О. Теоретико-методологічні засади використання індикаторів моніторингу якості освіти в США / О. Андрюшина // Вища школа. – № 8. – 2012. – С. 104–113.

Значною проблемою, яка потребує нагального вирішення, є розпорошеність регулюючих норм у законодавчому полі, відсутність єдиного Закону, в якому б визначалися основні напрямки і механізми участі роботодавців професійній освіті. Наразі існує проект Закону «Про залучення роботодавців до підготовки та перепідготовки кадрів, освітніх та наукових процесів», проте він потребує значного доопрацювання.

Рекомендації

З метою стимулювання участі роботодавців у процесах професійного навчання і підготовки необхідно прискорити процес доопрацювання і прийняття Закону України «Про залучення роботодавців до підготовки та перепідготовки кадрів, освітніх та наукових процесів». При розробці законопроекту потрібно звернути увагу на врегулювання таких основних напрямів участі роботодавців у розвитку професійної освіти:

1. Зміст освіти:

- участь у визначенні актуальних спеціальностей;
- участь у формуванні освітніх програм та стандартів освіти з метою їх адаптації до потреб ринку праці;
- участь в оцінці якості освіти.

2. Освітній процес:

- організація навчальних практик і стажувань на підприємствах;
- підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ на підприємствах;
- участь фахівців з виробництва у процесі навчання (проведення лекцій, практичних занять тощо).

3. Інноваційна інфраструктура:

- створення спільних навчально-виробничих та дослідницьких підрозділів на підприємствах;
- створення у ВНЗ підрозділів для підвищення кваліфікації працівників підприємств;

- модернізація виробничого та навчального обладнання за передовими технологіями;
- спільні наукові дослідження за профілем виробничої діяльності підприємств;
- створення спільним наукоємних компаній.

4. Фінансово-економічний аспект:

- фінансова участь підприємств у підготовці спеціалістів для своїх потреб;
- укладання тристоронніх договорів (студент, ВНЗ, підприємство) на підготовку фахівців із наступним працевлаштуванням випускників;
- заохочення державою інвестування підприємствами коштів у підготовку спеціалістів (податкові пільги тощо).

Головною рушійною силою розвитку співробітництва є взаємна зацікавленість держави, закладів професійної освіти та бізнесу в підготовці професійних кадрів, чийі знання, уміння й професійні компетенції відповідають вимогам сучасної інноваційної економіки.

2.2. Інноваційні підприємницькі університети як чинник модернізації освітньо-наукової сфери та прискорення економічного розвитку

Посилення інтеграції вищої освіти, досліджень і інновацій – нагальна вимога часу. Соціально-економічні зміни, що відбулися і продовжують відбуватися упродовж останніх двох десятиліть у Європі й Північній Америці, спричинилися до значних трансформацій освітньо-наукових систем відповідних країн. Визначальними чинниками цих змін у Європі та, дещо меншою мірою, у США є демографічна ситуація (старіння населення, зменшення частки молоді в суспільстві) та зміщення акценту в економічній діяльності традиційно індустріальних країн з промислового виробництва на сферу послуг. Внаслідок дії цих та інших чинників змінюється місце і роль вищих навчальних закладів та наукових установ у суспільстві. Перед освітньо-

науковими системами багатьох країн стоїть завдання зближення усіх вершин «трикутника знань» – вищої освіти, наукових досліджень та економічно і суспільно значущих інновацій. Вітчизняна освітньо-наукова система, попри наявність серйозних специфічно українських і пострадянських проблем, в цілому розвивається відповідно до загальноєвропейських тенденцій і має вирішувати ті самі завдання.

Зростання ступеня інтеграції освіти, науки та інновацій працюватиме на вирішення найактуальніших проблем системи освіти, серед яких підвищення її якості та приведення структури підготовки кадрів у відповідність до реальних потреб приватного і суспільного секторів національної економіки. Результатом посилення зв'язку між навчальними, дослідницькими та інноваційними компонентами освітньо-наукової системи стане підготовка кадрів, краще пристосованих до роботи в умовах швидких змін і високої конкуренції, здатних проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. Все це сприятиме розв'язанню проблем структурного реформування вітчизняної економіки, створення нових наукомістких інноваційних виробництв, активізації підприємництва. Посилення інтеграції вищої освіти, науки та інноваційної економічної діяльності також буде вагомим внеском у вирішення проблеми подолання системного протиріччя між наявністю в Україні потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати світового рівня, та недостатністю попиту на розробки українських науковців з боку вітчизняної економіки⁶³.

Інноваційний підприємницький університет – ключовий компонент нової економіки. На обґрунтування розуміння університету як нового осердя і рушія соціально-економічної динаміки спрямована концепція «потрійної спіралі», яка викликала широкий резонанс у фахових колах багатьох країн

⁶³ Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – С. 169.

світу. У своїй праці 2008 року «Потрійна спіраль»⁶⁴ автор концепції, професор Стенфордського університету Г. Іцковіц, пропонує однойменну модель інноваційного розвитку, згідно з якою у XXI столітті розвиток економіки і суспільства в цілому найбільш ефективно забезпечується через тісну взаємодію трьох суб'єктів (гілок образної спіралі): органів влади (як центральної, так і місцевої), бізнесу та університетів, причому центральна роль має належати, внаслідок зростання значення інформації і знання в широкому сенсі, саме оновленим вищим навчальним закладам.

Зростання значення суб'єктів продукування нових знань зумовлюється кількома причинами. Одна з них диктується логікою розвитку сучасної науки, яка породжує дедалі більше синтетичних напрямів, що включають у себе як фундаментальні, так і прикладні дослідження і розробки. На таких синтетичних міждисциплінарних напрямках створюються «кластери», які формують потенціал інноваційного розвитку (наприклад, комплексні біотехнології чи інформаційні технології). В таких умовах функції ініціатора («замовника і планувальника») інновацій дедалі частіше переходять від державних органів і установ чи комерційних підприємств до самих науково-освітніх колективів, оскільки саме вони нині мають найбільше можливостей для оптимального визначення потенціалу впровадження результатів досліджень і розробок в економіку, що швидко оновлюються відповідно до нових запитів і потреб суспільства.

Модель «потрійної спіралі» інноваційного розвитку спирається на такі ключові положення:

1. Мірою поступу суспільства від індустріального до суспільства знань у взаємодії між державою (центральною і місцевою владою), суб'єктами економічної діяльності і вищими навчальними закладами послідовно зростає роль ВНЗ як суб'єкта створення нового знання.

⁶⁴ Henry Etzkowitz. The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation In Action London: Routledge, (2008) – 177 p.

2. Процес посилення ролі дослідницьких інноваційних університетів супроводжується активізацією співпраці між ними, з одного боку, та державою і бізнесом – з іншого; інноваційна діяльність дедалі більше стає результатом цієї тісної взаємодії, а не наслідком ініціативи (певного замовлення) з боку державних установ чи промисловості.

3. На доповнення до своїх традиційних функцій, кожен з трьох основних суб'єктів інноваційної діяльності дедалі більше може частково перебирати на себе функції інших для забезпечення оптимального результату. При цьому сучасний інноваційний університет є не тільки джерелом кадрів і знань, він бере дедалі активнішу участь у безпосередньому створенні інноваційних підприємств і, таким чином, у комерціалізації результатів дослідницької діяльності та отриманої освіти.

Серед визначальних особливостей функціонування моделі «потрійної спіралі» в інноваційних дослідницьких університетах варто виділити такі:

- засвоєння студентами (особливо магістрами) базових компетенцій інноваційної діяльності здійснюється через їх включення у відповідні практики;
- університет перетворюється на повноцінний центр продуктивної комунікації держави, бізнесу і суспільства з питань технологічного, загальноекономічного, соціального прогнозування, обміну передовими знаннями;
- заміщення традиційної лінійної схеми «фундаментальні дослідження – прикладні розробки – впровадження» більш гнучкими організаційними механізмами, ґрунтованими на постійній тісній співпраці з реальним сектором економіки як у пошуку замовлень на прикладні розробки, так і у створенні інноваційних підприємств, що займаються реалізацією отриманих результатів;
- активізація міжнародного співробітництва як у наукових дослідженнях, так і в інноваційній діяльності, пов'язана з наслідками глобалізаційних процесів у науковій сфері та економіці.

Різноманітність інституційних та організаційних форм науково-навчальних центрів. Інституційне оформлення знанневої складової потрібної спіралі у різних країнах є різним – це можуть бути як університети, так і академічні науково-дослідні установи, проте в останньому випадку в реалізації нової моделі взаємодії влади, бізнесу і науки з'являється додаткова перешкода, оскільки традиційні науково-дослідні установи, успадковані від СРСР, меншою мірою, ніж університети, забезпечують постійний притік молодих талантів, орієнтованих як на роботу в науці, так і на економічно продуктивне використання результатів досліджень. Водночас система вищої освіти в Україні та інших пострадянських країнах в цілому досі не має наукового потенціалу, співмірного з потенціалом академічних установ. Дієво сприяти вирішенню названої проблеми здатні інноваційні навчально-дослідницькі центри, які можуть залучати до своєї роботи як фахівців відповідних науково-дослідних установ, так і провідних науковців, що працюють в університетах, аспірантів та студентів.

Інтенсифікації процесу зближення науки і вищої освіти сприятиме також і тісніша інтеграція досліджень, здійснюваних у наукових установах та університетах, запровадження цілісних наукових програм і масштабних дослідницьких проектів, що реалізуються спільно науково-дослідними установами та університетами. При цьому однією з вирішальних передумов успіху є суттєве розширення університетської автономії як в академічному та дослідницькому, так і в економічному плані, в тому числі в частині розпорядження коштами в рамках здійснення науково-дослідної та інноваційної діяльності, комерціалізації результатів досліджень. Розширення освітньо-наукової та економічної автономії ВНЗ вестиме до створення і зміцнення у провідних університетах відкритого середовища нової економіки, яке забезпечує постійну мобільність людей з можливостями зміни їх функцій, компетенцій і кваліфікацій. Базовою одиницею такого відкритого інноваційного простору стає гібридна структура, що об'єднує університетську кафедру, підрозділ НДІ та суб'єкт економічної діяльності. В таких умовах стає

можливою реалізація ще однієї важливої потенційної переваги провідних університетів у творенні інноваційного середовища, яка полягає в наявності у провідних університетів розвинутої інфраструктурної бази, що скорочує потребу, наприклад, у нових будівлях для технопарків тощо.

Так само, як різним є інституційне оформлення знаннєвої гілки «потрійної спіралі», ще більш різноманітними можуть бути конкретні форми організації інноваційних центрів. Незважаючи на це, вони передбачають єдиний спільний елемент: створення умов, що забезпечують постійну організацію нових підприємств, які мають на меті реалізацію інноваційних ідей, наукових результатів і розробок, створюваних у сучасних університетах. Університети при цьому дедалі більше повинні набувати не тільки дослідницьких, а й підприємницьких рис.

У зв'язку з цим необхідно наголосити, що інноваційні структури можуть мати несхожі організаційні форми, які залежать від конкретних умов різних країн і регіонів однієї країни (центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори, технопарки тощо). Разом з тим, усі ці організаційні форми є похідними по відношенню до загальної мети і спрямованості інноваційного університету, який виступає ініціатором впровадження своїх наукових результатів в економіку та, у партнерстві з державою і бізнесом, стимулює створення нових фірм своїми співробітниками і випускниками в разі відсутності підприємств, готових реалізувати інноваційні розробки. Таким чином, сучасний інноваційний чи підприємницький університет – це у першу чергу не економічний чи управлінський навчальний заклад, що випускає дипломованих підприємців чи менеджерів, а передусім ВНЗ природничо-наукового та інженерно-технологічного профілю, викладачі, студенти і аспіранти якого здатні реалізовувати свої новаторські напрацювання, впроваджувати в економіку результати своїх досліджень і розробок шляхом створення нових підприємств.

Одним зі свідчень перспективності розвитку інноваційних університетів в Україні є швидкий розвиток експортної сфери інформаційних технологій, обсяг

якого міжнародними експертами оцінюється у понад 1 млрд доларів на рік, що вдвічі і більше випереджає аналогічні показники сусідів нашої країни-членів ЄС – Румунії, Польщі й Угорщини. Міжнародні експерти безпосередньо пов'язують швидкі темпи розвитку ІТ-сектора в Україні з університетами та високою якістю освіти, яку вони надають. Водночас не викликає сумніву також і те, що успіхи українських ІТ-компаній зумовлені високим ступенем інноваційної підприємницької активності (у тому числі міжнародної), наявним на профільних факультетах провідних українських технічних університетів⁶⁵. Приклад визнаного у світі успіху українських фахівців інформаційних технологій свідчить, зокрема, і про реальну перспективу позитивного впливу високотехнологічної інноваційної діяльності, пов'язаної з ВНЗ, на рівень позитивного сприйняття підприємництва та готовності до відкриття власної справи, які в цілому досі залишаються недостатньо високими⁶⁶.

Також в рамках вирішення комплексної проблеми посилення ступеня інтеграції між вищою освітою і наукою в Україні вже реалізовано низку заходів щодо створення дослідницьких університетів. Започаткування дослідницького статусу для окремих університетів передбачало насамперед створення умов для надання не масової, а елітної освіти, яка б ґрунтувалася на органічному поєднанні в діяльності таких університетів трьох складників: навчання, наукових досліджень та впровадження інноваційних технологій. Статус дослідницьких мали отримати кілька найкращих університетів, зі збільшенням фінансування на наукові дослідження, але на сьогодні в Україні є вже 14 таких університетів. Експерти стверджують, що статус дослідницького університету

⁶⁵ Graham Stack, Tapping Ukraine's IT potential, Financial Times, August 22, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2012/08/22/tapping-ukraines-it-outsourcing-potential/>

⁶⁶ А. Єрмолаєв, О. Левцун. «Вишневий сад» українського традиціоналізму // Дзеркало тижня, 10 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vishneviy_sad_ukrayinskogo_traditsionalizmu.html

поки що нічого не означає по суті, не створює нової якості наукових досліджень і не веде за собою збільшення фінансування⁶⁷.

Рівень економіки України поки що не створює достатніх умов для замовлення наукового продукту. Тому результати фундаментальних і прикладних досліджень повинні використовуватися вищою школою з метою збереження інтелектуального потенціалу країни. Це можливо на основі інтеграції академічної науки і вищої школи. Для подолання розриву між академічною та університетською наукою потрібно створити спільні освітньо-наукові центри. У них фактично зникне межа між дослідженнями і освітньо-кваліфікаційними роботами, між викладачем і вченим, оскільки наука передаватиме освіті останні досягнення, формуючи її передовий зміст, а вища школа наповнюватиме наукову сферу майбутніми вченими, які володіють сучасною методологією науки⁶⁸.

Варто зазначити, що частина національних університетів і потужних НДІ НАНУ вже давно й активно співпрацюють. Це оформлено відповідною угодою між НАНУ та МОНУ. Зокрема, у НАНУ функціонує 12 науково-дослідних установ, які одночасно підпорядковані Національній академії наук та Міністерству освіти і науки України. Підготовка студентів ряду університетів ведеться на базових кафедрах у 20 установах НАНУ. Крім цього, близько 1,8 тис. співробітників НАНУ викладають у вишах. При НАНУ України функціонує 67 центрів колективного користування, де університетські викладачі можуть працювати на найновішому обладнанні⁶⁹.

Потрібно розвивати вже існуючі та впроваджувати нові форми організації взаємодії вишів і НАНУ, особливо на регіональному рівні. При цьому, деякі НДІ можуть стати підрозділами університетів, інші – перетворитися на організації подвійного підпорядкування – НАНУ і МОНУ. Для розширення

⁶⁷ Онищенко О. Коли до наших університетів повернеться наука?[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/koli_do_nashih_universitetiv_povernetsya_nauka.html

⁶⁸ Виступ ректора НТУУ «КПІ» 21 квітня 2012 року на міжнародній конференції «Вища освіта в Україні: інтернаціоналізація, реформи, нововведення»[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eurosvita.net/index.php/?category=1&id=1849>

⁶⁹ Куценко В. І. Співпраця освіти та науки у розбудові інноваційної економіки / В.І.Куценко. – Маркетинг і менеджмент інновацій, 2010. – № 2. – С.100-107.

взаємодії університетської та фундаментальної науки висунуто пропозицію про доцільність створення випускаючих кафедр на базі академічних науково-дослідних інститутів, де працювали б і вчені НДІ, і науковці та викладачі університетів.

Щоб реально запрацювала тріада – навчання, наукові дослідження, впровадження інновацій – вища школа, крім структур НАН, повинна активніше взаємодіяти з високотехнологічним виробництвом. Нещодавно запропоновано пілотний експеримент – підписано генеральну угоду між ДП «КБ Південне» і НАНУ та між ДП «КБ Південне» і двадцятьма університетами МОНУ⁷⁰. Одним із шляхів формування пріоритетів і державних замовлень на науку в університетах може стати залучення представників підприємств, які успішно працюють на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Пріоритетні завдання

Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчить, що вирішення завдання розбудови сучасної конкурентної економіки та суспільства знань потребує оптимального використання новітніх моделей інноваційних процесів, важливою складовою яких виступають дослідницькі інноваційні університети. Такі вищі навчальні заклади, працюючи у тісному партнерстві з державою і місцевим самоврядуванням та суб'єктами економічної діяльності, дедалі більше перетворюються на центри інноваційного розвитку, досягаючи значного прискорення процесів впровадження результатів досліджень і розробок у затребувані економікою технології, товари і послуги. З огляду на необхідність розбудови інноваційної економіки, а також зважаючи як на позитивні, так і негативні аспекти досвіду розбудови системи дослідницьких університетів в Україні, розвиток інноваційних дослідницьких університетів вимагає вирішення таких завдань:

⁷⁰ Янковий В. Наука в університетах / В.Янковий. – «Дзеркало тижня. Україна». – №13. – 5 квітня 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/science/nauka-v-universitah-.html>

- створення сучасних навчально-дослідницьких центрів, що залучають до своєї роботи як викладачів, студентів та аспірантів університетів, так і фахівців відповідних науково-дослідних установ із забезпеченням умов максимального використання для їх роботи наявної дослідної та навчальної інфраструктури;
- активізація діалогу між ВНЗ, науковими установами, представниками бізнесу та державних органів з конкретних питань підвищення ефективності інноваційної діяльності;
- розширення автономії ВНЗ та наукових установ як у здійсненні навчального процесу та досліджень, так і у сфері господарської діяльності;
- створення умов для максимально швидкої комерціалізації результатів перспективних досліджень і розробок, у тому числі за рахунок спрощення механізмів взаємодії нових і існуючих інноваційних підприємств з органами влади;
- широке залучення до практичної інноваційної діяльності студентів (передусім магістрів) і аспірантів з відповідним коригуванням відповідних навчальних програм і планів;
- впровадження у навчальні програми ВНЗ окремих курсів та їх частин, спрямованих на засвоєння студентами принципів і практичних прийомів сучасної підприємницької та інноваційної діяльності, ознайомлення з прикладами економічно ефективного впровадження результатів досліджень;
- заохочення ініціатив студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ, спрямованих на комерціалізацію результатів досліджень і розробок;
- активізація міжвузівського (у тому числі міжнародного) співробітництва у сферах інноваційної діяльності, пошуку та реалізації продуктивних в економічному плані ідей і напрямів досліджень;
- вжиття заходів, спрямованих на посилення ступеня визнання важливості інноваційної підприємницької діяльності в суспільстві.

2.3. Організація сучасної системи неперервної освіти як чинник забезпечення економічного зростання та модернізації освітньої системи

З огляду на кардинальну трансформацію системи генерації й передачі знань та багаторазового зростання темпів їх оновлення постає проблема переходу до освіти протягом життя, де базова освіта повинна доповнюватися програмами додаткової освіти і організовуватися не як кінцева, завершена, а лише як основа, фундамент, що доповнюється іншими програмами. Це вимагає, щоб випускник вузу, крім отриманих на студентській лаві знань у вузькій професії, розвивав свої здатності до навчання протягом всього професійного життя, а також навички комунікації, адаптивності, самовдосконалення, організаційної й групової ефективності та цілий ряд інших якостей.

Для визначення категорії безперервної освіти використовується ряд термінів. У сучасній літературі можна зустріти такі стійкі сполучення, як «освіта дорослих» (adult education); «продовжена освіта» (continuing education); «подальша освіта» (further education); «відновлювана освіта» (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином с роботою; «перманентна освіта» (permanent education); «освіта протягом життя» (lifelong education); «навчання протягом життя» (lifelong learning). У кожному із цих термінів зроблено акцент на певній стороні явища, але загальною є ідея довічної незавершеності освіти для дорослої людини.

Проблематику безперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти). Друга із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено сполучення принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння

взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів. Європейська Комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання протягом життя (Lifelong Learning Programme). Ця програма прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, які існували до 2006 року.

Навчання протягом життя має на увазі зростання інвестицій у людей і знання; набуття основних навичок, включаючи цифрову грамотність, і розширення можливості для інноваційної, більш гнучкої форми навчання. Мета полягає в тому, щоб забезпечити людей будь-якого віку рівним і відкритим доступом до якісного навчання. Навчання протягом життя охоплює все цілеспрямоване навчання, формальне чи неформальне, з метою розширення знань, поліпшення навичок і компетентності.

Рада Європи затвердила навчання протягом життя як один з основних компонентів європейської соціальної моделі. Таке навчання не обмежується лише сферою освіти; воно також є критичним фактором у сферах зайнятості й соціального забезпечення, економічного зростання і конкурентоспроможності.⁷¹

Європейська стратегія зайнятості (European employment strategy),⁷² погоджена 22 липня 2003 р., визначила керівні принципи політики розвитку навчання протягом життя. Ці керівні принципи закликають країни ЄС звернути увагу на дефіцит робочої сили з відповідними навичками і заохочують їх здійснювати всебічні стратегії навчання протягом життя, щоб озброїти громадян навичками, необхідними в сучасній економіці. Керівні принципи визначають необхідність збільшення інвестицій в людські ресурси, особливо через навчання дорослих підприємствами.

Стан розвитку освіти протягом життя постійно перебуває в центрі уваги різноманітних європейських інститутів. Зокрема, регулярно проводяться відповідні статистичні дослідження. Найбільш високий відсоток громадян,

⁷¹ Making a European area of lifelong learning a reality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/education/>

⁷² European Employment Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=en>.

здіяних у різних формах навчання протягом життя у Швеції, Данії, Великобританії та Фінляндії – від 23 % до 32 %. Найнижчі показники у Болгарії та Румунії – менше 2 %.⁷³

Відсоток всіх підприємств, які забезпечили навчання своїм працівникам становить від 21 % у Греції до 90 % у Великобританії і складає 60 % в середньому по ЄС. Позитивна динаміка спостерігається в більшості країн, що в останні роки приєдналися до ЄС. Початкове професійне навчання в межах підприємств найбільш розвинене у Німеччині, Великобританії, Австрії, Данії, Нідерландах, Італії та Франції – близько 50 % підприємств, у той час як у більшості інших країн ЄС воно практикується не більше, як на 10 % підприємств.

Дуже показовою є кореляція між рівнем попередньої освіти та ступенем залученням до навчання дорослого населення віком від 25 до 64 років, що свідчить про більші можливості і більшу схильність до продовження навчання людей з вищим рівнем попередньої освіти⁷⁴.

Освіта протягом життя у всьому світі і особливо в розвинених країнах стає усе більш важливою сферою освітніх послуг. До формалізованих структур додаткової професійної освіти примикають різні неформальні структури (тренінгові групи, підготовка й перепідготовка на підприємствах і т.п.), які іноді діють на базі формалізованих структур, а нерідко утворюються неформально, як правило, на короткий термін. Також до цієї системи примикає відкрита освіта у різних її формах і дистанційне навчання.

Ефективним засобом розвитку системи безперервної освіти є створення корпоративних університетів, що забезпечують чергування одержання фундаментальних знань із практичною діяльністю. Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи,

⁷³ Quality Report on the European Union Labour Force Survey 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-09-015/EN/KS-RA-09-015-EN.PDF

⁷⁴ Adult education trends and issues in Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/pdf/doc268_en.pdf

забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки.

Освіта протягом життя покликана підвищувати рівень загальних знань і розширювати можливості участі громадян у культурній, соціальній і політичній діяльності країни. Вона повинна внести вклад у подальшу демократизацію суспільства, а також сприяти посиленню позиції людини в професійній діяльності.

Назріла необхідність у розробці теоретично обґрунтованих, практично значимих і переконливих концептуальних підходів до організації системи неперервної освіти в Україні. Однією з найбільш істотних проблем становлення системи неперервної освіти є подолання стереотипу ставлення до неформальної освіти як маловажливої і несуттєвої. Нерозуміння специфіки неформальної освіти і її соціального потенціалу (у порівнянні із традиційною шкільною або вищою освітою) породжується недостатньою увагою до вивчення проблем освіти дорослих. Необхідно в масштабах країни проаналізувати діяльність сформованої сфери нетрадиційних видів і форм освітньої діяльності дорослих. Це дозволить виявити специфіку неформальної пізнавальної й навчальної діяльності різного контингенту дорослих, мотиваційні особливості й механізми самоорганізації цієї діяльності. Навчання протягом життя виходить на чільні позиції у світових освітніх процесах – це диктується базовими тенденціями сучасного розвитку людства. Тому для України вкрай важливо найближчим часом вжити дієвих заходів для подолання відставання у цій сфері.

Рекомендації

Навчання протягом життя на національному рівні повинне бути визначене як повноправне освітнє поле з відповідною увагою до контролю й перевірки якості та забезпеченням визнання різноманітних форм освіти. Для того, щоб вивести цей процес на національний рівень, надати йому системного характеру, назріла необхідність створення Державного агентства з питань розвитку в Україні системи освіти протягом життя, створення якого, окрім

іншого, сприятиме міжнародній привабливості України, як держави, що приділяє значну увагу освіті населення – одному з ключових показників індексу людського розвитку країни.

На часі також розробка Концепції і Програми розвитку в Україні системи освіти протягом життя, в яких потрібно визначити наступні ключові моменти:

1. Визначення моделей для оцінки й визнання попереднього навчання.
2. Зв'язок національних моделей для визнання попереднього навчання з європейською структурою кваліфікацій, збільшення порівнянності й прозорості.
3. Створення критеріїв та механізмів визнання й утвердження неформальних видів освіти.
4. Визначення основних навичок і ключових компетенцій. Скорочення істотних розходжень з країнами ЄС у сфері основних навичок і ключових компетенцій.
5. Підготовка персоналу для системи навчання протягом життя.

3. Удосконалення системи управління

3.1. Автономність вищих навчальних закладів

Концептуальні засади університетської автономії. За 20 років існування незалежної Української Держави процес трансформації системи вищої освіти набув перманентного, проте, певною мірою, імітуючого характеру. Наразі фахівці констатують відсутність в Україні реальної автономії вищої школи. Однією з основних проблем реформування системи вищої освіти в Україні є проблема визначення форм і меж автономії ВНЗ задля ефективного їх функціонування, а також підтримання балансу співвідношення між ступенем автономії та державним регулюванням навчального процесу для задоволення соціальних очікувань, зокрема поєднання ідеології вільного ринку з

дотриманням принципів соціальної справедливості.

Якщо функції управління вищими навчальними закладами зосереджено в державних установах, відбувається жорстка уніфікація підготовки фахівців, що звужує їх професійні горизонти, зменшує гнучкість реагування системи освіти на запити ринку праці тощо. В разі передачі управлінських функцій академічним структурам виникає загроза ізоляції університетів від суспільства. Міжнародні та європейські документи пропонують вирішувати цю дилему шляхом посилення суспільного контролю за якістю освіти, оптимізації й певної децентралізації управління вищою освітою.

«Вищим навчальним закладам має бути надана автономія в їхніх внутрішніх справах, однак така автономія має супроводжуватися чіткою і прозорою підзвітністю урядові, парламентові, учням і суспільству в цілому»⁷⁵. «Могутню силу керування перетвореннями закладено в партнерстві та зв'язках між зацікавленими сторонами – особами, відповідальними за розробку політики на національному й інституційному рівнях, викладацьким складом та іншими співробітниками, дослідниками і студентами. Ключова роль у цьому процесі належить також неурядовим організаціям. Таким чином партнерство на основі спільних інтересів, взаємної поваги і довіри має бути основним методом відновлення вищої освіти»⁷⁶.

Хартія Університетів України «Академічні свободи, університетська автономія та освіта» (2009) під університетською автономією має на увазі «форму встановлення та повсякчасного досягнення академічних свобод, що визначається як необхідна ступінь незалежності університету:

- у правоздатності вирішувати завдання розвитку особистості, суспільства;
- від зовнішнього втручання (від держави та інших суспільних сил) приймати рішення стосовно внутрішньої організації та управління, розподілу фінансових ресурсів та генерування доходів, адміністрування і встановлення власної лінії поведінки (місії) у сфері освіти, науково-

⁷⁵ Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи. Париж, 1998. – Ст.13.

⁷⁶ Там само... – Ст.17.

дослідної роботи, викладання й інших пов'язаних із цим видах діяльності»⁷⁷.

У пункті 3.8 цього документу Університети закликають уряд «визнати принципи університетської автономії, що підкріплює їх різноманітні місії, в тому числі:

- академічної автономії (навчальні плани, програми та наукові дослідження);
- фінансової автономії (виділення бюджету єдиною сумою);
- організаційної автономії (організаційна структура університетів);
- автономії в області кадрової політики (найм, заробітна плата та просування по службі)»⁷⁸.

Необхідність розширення автономії українських ВНЗ не викликає сумнівів ні у державних структур, ні у громадськості. Проект Закону про вищу освіту передбачає право університету встановлювати власні навчальні програми і цілі (змістовна автономія); право університету визначати способи досягнення раніше встановлених пріоритетів, які визначені як частина національної політики (процедурна автономія); право закладів вищої освіти визначати власну академічну структуру (органічна автономія). Проте гостро дискусійним в суспільстві залишаються формат та зміст очікуваних перетворень.

При проведенні реформ системи вищої освіти в Україні має враховуватися те, що автономія університетів у правових державах зі сталими демократіями дозволяє університету в якості складової соціального середовища, яка забезпечує безперервний процес соціалізації особистості, здатної до відповідальності й конструктивної самореалізації, зосередитися на суто навчальних та науково-дослідних завданнях. Процеси децентралізації управління вищою школою і збільшення її автономії, що розглядаються у двох

⁷⁷ Хартія університетів України: академічні свободи, університетська автономія та освіта : [створена на Міжнар. конф. "Ольвійський форум-2009" у Ялті 11-15 черв. 2009 р.] // Освіта України. – 2009. – 10 лип. – С. 5.

⁷⁸ Хартія університетів України... С. 5.

вимірах: 1) як засіб децентралізації управління; 2) як засіб підвищення якості освітніх послуг та гнучкості системи вищої освіти, тривають в Західній Європі з 80-х років ХХ ст., в латиноамериканських, східноєвропейських країнах та азійсько-тихоокеанському регіоні – з 90-х.

У країнах СНД ці загальноосвітні тенденції проявляються із запізненням, оскільки з радянських часів успадковано традицію жорстко централізованого управління. Традиційна повна фінансова залежність системи вищої освіти від влади є головним важелем тиску на університети. Справжню автономію вітчизняні університети набудуть лише за умови деверсифікації джерел фінансування та залучення до захисту академічних свобод у виборі наукових пріоритетів інституцій громадянського суспільства. Проте, якщо державне фінансування вищої школи припинити, можлива втрата державного контролю над системою освіти, і вища освіта може перестати бути суспільним благом. Отже, автономію університетів необхідно визначити з урахуванням глибшої інтеграції університету з економікою, ринком праці і стратегією національного розвитку, що сприятиме демократизації освіти, підвищенню конкурентоспроможності освітніх послуг національних університетів і залученню до управління освітою ініціативних науковців.

Вирішуючи питання автономізації ВНЗ, потрібно пам'ятати, що така проблема стосується і середньоосвітніх навчальних закладів. Питання шкільної автономії доцільно вирішувати після розмежування повноважень і обов'язків в існуючій системі (існує суперечність між тим, що засновником шкіл виступає держава в особі відділів освіти відповідних адміністрацій, а основний фінансовий тягар лежить на органах місцевого самоврядування). Автономія у системі середньої освіти є перспективною, проте тільки за умови неухильного виконання загальнодержавних вимог щодо забезпечення доступності і якості освіти. Державний контроль за роботою закладів середньої освіти є цілковито необхідним, оскільки саме держава бере на себе обов'язки щодо середньої освіти (доступність та обов'язковість).

Системні проблеми української вищої освіти. Автономія і академічна свобода університетів України – не самоціль, вона має сприяти стратегічній меті підвищення конкурентноздатності українських фахівців на світових ринках праці, введення країни в єдиний європейський науковий простір задля забезпечення сталого розвитку суспільства. Отже форми і зміст автономії українських ВНЗ повинні забезпечити подолання системних проблем, що накопичилися у системі вищої освіти років незалежності:

- *Значне розширення системи вищої освіти.* Вища освіта в Україні стала дійсно масовою, що не підкріплювалося збільшенням державних видатків до рівня, який гарантував би якісну освіту всім бажаючим її отримати. Таке збільшення державних видатків неможливе. Наразі постає питання про необхідність скорочення невиправдано великої кількості вищих навчальних закладів.

- *Високий рівень корупції.* Введення системи ЗНО випускників шкіл, яке, поза сумнівом, є дуже позитивним процесом, знизило рівень корупції при вступі до ВНЗ, але корупція під час навчання набула майже не контрольованих обсягів.

- *Інфляція стандартів освіти.* Надмірне зростання кількості державних, відомчих та приватних вузів, не підкріплене системою контролю відповідності їх матеріально-технічної та інтелектуальної бази освітнім стандартам, нечіткість визначення цих стандартів, призвели до появи «дипломованих фахівців», які не мають інколи навіть базових фахових знань, втрати суспільного престижу української вищої освіти.

- *Низький рівень оплати праці викладачів та співробітників.* Заробітна плата викладачів та працівників ВНЗ не досягала навіть середньої в промисловості, що провокує пошуки додаткових джерел прибутку, в тому числі корупційних. Кар'єра викладача стала непривабливою для талановитої та амбітної молоді.

- *Ізоляція від міжнародної інтелектуальної спільноти.* Брак фінансування наукової діяльності вищих навчальних закладів, обмеженість

доступу до сучасної наукової літератури, «старі наукові кадри», що не володіють іноземними мовами та сучасними засобами спілкування, «радянський управлінський менеджмент» призвели до втрати позицій університетських науковців України в міжнародному науковому співтоваристві.

- *Відрив викладання від сучасної науки.* Він вважається однією з причин низької якості викладання і зумовлений відсутністю ефективної системи підвищення кваліфікації викладачів вищої школи та відсутністю в більшості університетів необхідної науково-дослідної бази, яка з радянських часів залишається прерогативою науково-дослідних інститутів в рамках Національної Академії Наук.

- *Повільні темпи та низька ефективність впровадження принципів Болонського процесу.* Не завершено перехід на дворівневу систему ступенів вищої освіти (наявність освітнього рівня «спеціаліст»). Впровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) та додатку до диплому міжнародного зразка (DS) не підвищили академічну мобільність українського студентства і не призвели до визнання української вищої освіти за кордоном. Змістовні вимоги Болонського процесу підмінюються формальними нововведеннями, які не виправдано бюрократизують навчальний процес. Імітація реформ викликає спротив викладачів, які вважають болонські реформи недоцільними, а пріоритетними – апробовані національні освітні традиції.

- *Недосконалість законодавчої бази.* Різка критика Проекту Закону про вищу освіту з боку всіх зацікавлених у його прийнятті сторін викликана, серед іншого, відсутністю запобіжників від узурпації влади в автономізованому ВНЗ. В умовах наявності майже повної залежності Вченої ради, а також самоврядних інституцій (студентського самоврядування, профспілок, професійних і громадських товариств, університетських ЗМІ тощо) від адміністрації вишу (в особі ректора) автономія університету від держави перетворить його на «ректорську вотчину».

Рекомендації щодо формування університетської автономії як засобу вирішення системних проблем вітчизняної вищої освіти

Європейський та світовий досвід засвідчує, що адміністрування та керування вищими навчальними закладами має засновуватися на визначальних принципах поваги до інституційної автономії та академічної свободи; відкритості й прозорості; суспільної відповідальності.

- ***Кадрова політика.*** В Законі «Про вищу освіту» необхідно передбачити і регламентувати процедуру формування у вищих навчальних закладах незалежних Наглядових Рад (в які входять як особи, призначені державою, так і делеговані конференціями трудових колективів), введення вікового цензу (65 років) на обіймання керівних адміністративних посад тощо.

- ***Матеріально-фінансове забезпечення.*** Міністерству освіти і науки України скоординувати роботу по виробленню за участю університетської спільноти і подальшому впровадженню загальноукраїнських, стандартизованих в межах профілю ВНЗ чітких критеріїв (рейтингів), згідно з якими буде проводитись відкрите та прозоре затвердження річного кошторису навчальних закладів та звіт про його виконання, визначення пріоритетів і розподіл фінансування, встановлення персональних надбавок фахівцям, преміювання та заохочення наукових та творчих колективів.

- ***Суспільна відповідальність.*** Суспільна відповідальність вищих навчальних закладів щодо забезпечення належної якості освітніх послуг повинна стимулюватися не лише міністерськими перевірками, а й регулярним проведенням єдиного всеукраїнського рейтингу ВНЗ, основним критерієм якого мають бути працевлаштування випускників за фахом та відгуки роботодавців. Цей рейтинг має впливати на збільшення державного фінансування вишів і широко оприлюднюватися державними ЗМІ.

- ***Контроль якості освітніх послуг.*** Міністерству освіти і науки України сформувати і забезпечити функціонування механізмів акредитації навчальних планів та програм вітчизняних ВНЗ відповідними європейськими агенціями контролю якості освітніх послуг. Реальне входження українських

університетів на європейський ринок освітніх послуг має відбуватися шляхом акредитації навчальних планів та програм відповідними європейськими агенціями контролю якості. Така акредитація унеможливить штучне завищення показників щодо якості навчання, до яких масово вдаються виші підчас отримання/підтвердження рівнів акредитації та отримання/подовження ліцензії на освітні послуги.

- **Співпраця держави і громадянського суспільства.** Міністерству освіти і науки України разом з органами університетського самоврядування необхідно погодити принципи формування, склад і повноваження наглядових структур у ВНЗ і за поданням МОН закріпити їх на законодавчому рівні. Якщо ВНЗ не будуть мати автономії, зростає загроза посилення політичного впливу на управління вишами. Разом з тим, якщо в наглядових структурах не буде представників державної влади, в умовах слабкості форм університетського самоврядування не можливо забезпечити втілення загальнодержавної стратегії розвитку освіти, а також прозорість та демократичність навчального процесу.

3.2. Розширення участі наукової громадськості в управлінні науковою сферою, удосконалення організації державно-приватного партнерства

У розвинутих, демократичних країнах спостерігається прямий взаємозв'язок між підвищенням ролі громадських організацій, які впливають на процеси формування державної політики та підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави. Особливо це стосується впливу громадськості, передусім наукової, на усвідомлення владними структурами та населенням необхідності вибору такої моделі розвитку суспільства, яка передбачає пріоритетний розвиток науки, і відповідно, створення передових технологій як гарантії подальшого економічного зростання, досягнення високих стандартів життя.

У контексті становлення громадянського суспільства політику щодо розвитку науки, поряд з державними органами, повинна визначати й наукова громадськість. Для держави наука має стати пріоритетною сферою, що

потребує особливої фінансової підтримки. Зі свого боку, наукова громадськість повинна сформулювати конструктивні пропозиції та розробити програми з оновлення й розвитку вітчизняної наукової системи. Розбудова національної системи науки, підняття її престижу, забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку багато в чому залежить від налагодження дієвої співпраці між органами державної влади та науковою громадськістю.

Проблема участі наукової громадськості у формуванні наукової політики визнається на загальнодержавному рівні. Слід зазначити, що на сьогоднішній день законодавством України передбачено досить багато механізмів участі інститутів громадянського суспільства загалом та наукових громадських організацій зокрема, у формуванні та реалізації державної політики. Механізми залучення наукової громадськості до питань формування наукової політики закріпили акти вищих органів влади: Указ Президента України «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства»⁷⁹, Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»⁸⁰, «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка»⁸¹.

Основними механізмами взаємодії влади та громадськості є: участь представників наукової громадськості у роботі колегіальних органів, діяльності підготовчих комісій і робочих груп, створених при органах влади, різні форми консультацій з представниками наукової громадськості, проведення громадських слухань, прийняття програм, концепцій у сфері формування засад

⁷⁹ Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>

⁸⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>

⁸¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-п>

наукової політики, подання звернень, клопотань, пропозицій, здійснення науковцями експертизи актів, документів, програм, що стосуються наукової політики.

Залучення владою наукової громадськості до вирішення питань розвитку науки є взаємовигідною співпрацею, оскільки її участь сприяє ухваленню актуальних та ефективних рішень завдяки глибшому і ширшому розумінню існуючих проблем. Владні рішення та пропозиції з готовністю сприймаються науковцями, якщо їх думка врахована в процесі підготовки до прийняття цих рішень. Включення представників наукової громадськості до процесу ухвалення владними органами рішень, особливо тих, кого безпосередньо торкнуться пропоновані проекти чи програми, створює умови для взаємопорозуміння щодо ухвалення рішень, які стосуються наукової сфери.

Еволюційне реформування наукової сфери з урахуванням досвіду зближення наукових досліджень, навчального процесу та інноваційної економічної діяльності у провідних університетах світу вимагає нових підходів до організації й управління системою освіти та науки в Україні. Йдеться, зокрема, про застосування проектного підходу (концепції управління проектами), ініціювання міжнародних науково-технічних проектів за напрямками досліджень, у яких вітчизняна наука найбільш конкурентоспроможна, та державно-приватне партнерство.

Співробітництво держави та науково-освітніх установ у реалізації масштабних і довготривалих проектів, що мають значну суспільну вагу, проте з цілком об'єктивних причин не можуть бути профінансовані виключно за рахунок державних коштів, давно стало ординарним явищем у політичній практиці провідних демократичних країн. Особливої актуальності зазначене набуло в контексті світової фінансово-економічної нестабільності декількох останніх років.

В руслі цього загальноєвропейського та світового тренду в 2010 р. було ухвалено Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI. Про необхідність розвитку вказаної форми взаємодії влади та бізнесу

згадується також в декількох Постановах Кабінету Міністрів України, деяких відомчих актах і державних програмах. Проте досі ефективність практичного втілення норм зазначених нормативно-правових документів у конкретні проекти все ще є недостатньою. Це особливо стосується гуманітарної сфери (зокрема, її освітнього та наукового сектору), яка, за даними статистики, залишається серед неперіоритетних об'єктів інвестування як для державного, так і для великого приватного капіталу.

Складність проблеми забезпечення належного фінансування гуманітарних проектів України на нинішньому етапі вбачається у декількох вимірах. Адже, **по-перше**, Українська Держава фізично не володіє фінансовими ресурсами для задоволення потреб всіх сфер. За існуючого обсягу коштів Державного бюджету та місцевих бюджетів, які передбачені на розвиток гуманітарної сфери у 2013 році, а також містяться у проектах відповідних бюджетів на 2014 рік, вести мову про досягнення високих результатів у науці та освіті доволі складно. **По-друге**, відповідальні органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування поки що не в змозі залучити великий приватний капітал для реалізації суспільно важливих проектів у гуманітарній сфері. У підсумку такі надважливі з точки зору формування національного багатства, національного престижу України у світі сектори гуманітарної сфери, як освіта, наука та культура, враховуючи вже згадані бюджетні обмеження, залишаються без належного фінансування. **По-третє**, як справедливо вказують деякі фахівці, навіть за умови залучення інвестиційних коштів для здійснення тих чи інших проектів у різних формах державно-приватного партнерства часто криється небезпека латентного «зрощування» державного та приватного підприємництва (зокрема, через різноманітні корупційні схеми). Враховуючи підвищену увагу наших іноземних партнерів до антикорупційної політики держави та її вплив на інвестиційну привабливість і міжнародний авторитет України в світі, цю небезпеку також не можна недооцінювати.

З огляду на необхідність забезпечення поступального розвитку гуманітарної царини, її виняткову важливість для всіх інших сфер державного

та суспільного буття, проблема недостатнього використання можливостей державно-приватного партнерства у реалізації українських гуманітарних проектів потребує оперативного вирішення.

Досвід розвинених країн зарубіжжя (зокрема, Великобританії, Канади, США, Японії, держав ЄС) вказує, що з точки зору впливу на загальну конкурентоздатність держави та національних суб'єктів господарювання у світі, найбільш перспективними для реалізації проектів державно-приватного партнерства є саме освітній та науковий сектори гуманітарної сфери. Йдеться, насамперед, про інвестиції в розвиток людського та інтелектуального капіталу (система професійної підготовки та перепідготовки кадрів, розробка та впровадження нових технологій) та інфраструктуру (матеріально-технічне забезпечення, створення належних умов для роботи та відпочинку фахівців) зазначених секторів.

Так, в рамках *освітнього сектора* перспективними є проекти з впровадження технологій відкритої та онлайн-освіти (питання, яке активно обговорювалося на 6-ому Круглому столі з питань благодійності «*RevolutiOnline.edu* – онлайн-освіта змінює світ» 24 січня 2013 р. в рамках Всесвітнього економічного форуму в Давосі), створення ефективної системи контролю та оцінки якості освіти (зокрема, акредитаційних агенцій з гарантією якості вищої освіти), підготовки та підвищення кваліфікації фахівців інженерно-технічних спеціальностей (причому, як для власних потреб, так і для зовнішнього ринку). Зважаючи на брак працівників зазначених спеціальностей в Європі, а також нижчу, порівняно з середньоєвропейською, вартість їх навчання (за аналогічного, а часом навіть вищого рівня підготовки), Україна могла б мати від цього значний економічний зиск (не кажучи вже про заняття українськими навчальними закладами адекватного місця в міжнародних освітніх рейтингах). Орієнтовними партнерами у реалізації таких проектів могли б стати приватні національні та зарубіжні компанії авіакосмічної, машинобудівної, приладобудівної, суднобудівної, інших галузей, які мають потребу у висококваліфікованих фахівцях інженерно-технічних спеціальностей.

Науковий сектор є привабливим для інвестицій у першу чергу з огляду на його інноваційний потенціал. Саме фундаментальні та прикладні наукові дослідження є джерелом новітніх технологій, яких потребує виробнича сфера економіки. Наприклад, у ФРН у 2012 році приватні інвестиції у сферу наукових досліджень та розробок склали понад 50 млрд євро. На думку аналітиків, саме завдяки цьому німецька економіка залишається настільки стійкою до впливу кризових явищ. Особливо актуальним все зазначене є для держав, які перебувають на стадії модернізації та масштабних реформ (до таких належить й Україна). Відтак, в цьому аспекті увагу приватних партнерів необхідно зосереджувати, насамперед, на оновленні та розвитку науково-технологічної інфраструктури, проектах міжнародної наукової співпраці (зокрема, у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, природничо-наукових досліджень). Наприклад, перспективним в цьому контексті є пілотний проект Науково-навчальний центр «Державна ключова лабораторія молекулярної і клітинної біології». Все вказане стосується як реалізації проектів на базі профільних наукових державних установ, так і на базі центрів університетської науки. Актуалізація проектів державно-приватної співпраці в науковій сфері дозволить значно зменшити відтік наукових кадрів вищої кваліфікації до інших держав і збільшити надходження до Державного та місцевих бюджетів за рахунок доходів від інтелектуальної власності. Орієнтовними партнерами у реалізації таких проектів могли б стати приватні вітчизняні та зарубіжні компанії, що працюють у сфері телекомунікацій, комп'ютерних і мультимедійних технологій, а також приватні науково-дослідні установи.

3.3. Проектний підхід у наукових дослідженнях

Стан розвитку наукової сфери в Україні. За даними останнього звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність у 2012-2013 рр., Україна серед 144 країн посіла 73-є місце. За індексом економіки знань Україна перебуває на 56 місці в світі. Рейтинг України за підіндексом «Інновації» відповідає 71-му місцю, а за підіндексом «Технологічна готовність»

81-му місцю⁸². Таким чином, незважаючи на глобальні економічні тенденції, що спонукають Україну стати на шлях інноваційного розвитку, базованого на впровадженні новітніх розробок науки та техніки, наша держава далеко відстає від провідних держав світу.

У стратегії економічного і соціального розвитку України в умовах глобалізаційних викликів провідним чинником економічної політики держави визначено забезпечення розвитку наукової сфери⁸³. Реалізація цього завдання визначається передусім фінансуванням науки, що вважається однією з основних характеристик інноваційності країни, її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях⁸⁴. Саме тому, країни Європейського союзу, маючи за мету створити конкурентоспроможну економіку і суспільство, у Лісабонській стратегії 2000 р. ухвалили довести витрати на наукові дослідження і розробки до 3 % ВВП.

В Україні законодавчо визначено, що бюджетні витрати на цивільні наукові дослідження мають становити не менше 1,7 % ВВП⁸⁵. Загальні витрати на наукові дослідження і розробки (з усіх джерел) за останні 20 років не перевищували 1,3 % ВВП. При цьому кошти державного бюджету жодного разу не перевищували 0,5 % ВВП. У 2013 р. фінансування впало до 0,29 % ВВП⁸⁶. Фінансування університетської науки в абсолютних цифрах скоротилося на 11 % .

Світовий досвід свідчить, що потужна реалізація економічної функції науки, її вирішальний вплив на розв'язання проблем технологічного оновлення

⁸² The Global Competitiveness Report 2012-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

⁸³ Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.- упоряд. Г.О. Андрощук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

⁸⁴ Даниленко С. М. Аналіз сучасного стану та ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні / С. М. Даниленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/34.pdf

⁸⁵ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.91 р. № 1977-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

⁸⁶ Слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 13 березня 2013 р. : «Про стан та законодавче забезпечення фінансування наукової і науково-технічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=56346&cat_id=49595

виробництва в країні і масштабний випуск конкурентоспроможної продукції можливі лише за умови, коли сума витрат на науку перевищує 0,9 % ВВП. Але Україна, на відміну від усього світу, зменшує наукоємність свого ВВП, яка впала нижче за зазначений критичний рівень (0,9 % ВВП) і становить 0,73 %⁸⁷.

У передових країнах світу витрати на науку за останні 10 років зростають щорічно в 1-2 рази вищими темпами, ніж зростання світової економіки. Середньосвітовий показник наукоємності ВВП становить 1,9 %, а у розвинутих країнах він досягає 5 %⁸⁸.

За експертними розрахунками, у сучасному світі понад 3/4 економічного зростання досягається за рахунок застосування нових знань і впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Сьогодні розвиненим країнам притаманні такі риси, як домінування у структурі ВВП наукоємних видів економічної діяльності, зростання в експорті частки високих технологій та ноу-хау (США – 32 %, Великобританія – 31 %, Фінляндія – 24 %), значне збільшення інвестицій в інфраструктуру знання (освіта, наука, телекомунікації, Інтернет) та частки капіталу провідних компаній і бізнес-структур, які пов'язані з витратами на науку. Початкова межа інноваційної моделі світової економіки визначається на рівні 40 % інновативності, а за показником наукоємності ВВП – не нижче 2,5 %, і досягти цієї межі без проведення структурних змін у вітчизняній економіці практично неможливо. Інновативність вітчизняної економіки не перевищує 10-12 %⁸⁹.

Характерною для України є складність організаційної структури управління наукою, яка містить значну кількість міністерств, відомств, фондів та ін., проте жодна з цих структур не є відповідальною за науково-інноваційну політику як єдиний представник влади. НАН України, галузеві державні

⁸⁷ Інформаційні матеріали для слухання з питання «Про стан та законодавче забезпечення фінансування наукової і науково-технічної діяльності». Додаток До листа Держінформнауки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=54892>

⁸⁸ Стан і формування наукової сфери. Комітетські слухання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nas.gov.ua/tradeunion/news/Documents/Стан %20 %20і %20формування %20наукової %20сфери %202014.03.13.pdf](http://www.nas.gov.ua/tradeunion/news/Documents/Стан%20%20і%20формування%20наукової%20сфери%202014.03.13.pdf)

⁸⁹ Сучасна економіка як економіка знань і технологічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uiniei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=467

академії наук і Міністерство освіти та науки України, галузеві міністерства, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами, здійснюють власну науково-технічну та інноваційну діяльність. У країні відсутня концентрація інтелектуальних та фінансових ресурсів на стратегічно важливих напрямках розвитку. Загалом в Україні налічується понад 30 розпорядників бюджетних коштів, які спрямовуються на науку⁹⁰. Діють вони без загальної координації та спільних цілей та конкурують між собою в умовах обмежених ресурсів.

Перехід до проектної економіки. Питанням науково-інноваційного розвитку, впровадження новітніх технологій в Україні приділяється увага у Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». У ній визначено завдання щодо активізації науково-інноваційних процесів, а також передбачено підвищення до 1,5 % наукоємності ВВП за рахунок усіх джерел фінансування⁹¹.

Перехід на інноваційний шлях розвитку спонукає до становлення проектної економіки, заснованої на проекті, як організаційній одиниці координації та принципі партнерства, як способі координації інвестиційної діяльності учасників. У вузькому розумінні дане поняття має на увазі лише частину економіки, пов'язану з проектною формою господарської діяльності. При цьому проектна частина економіки розглядається як проривна, що забезпечує модернізацію економіки в умовах нової якості економічного

⁹⁰ Згуровський назвав стримуючі фактори в Україні для інновативного розвитку... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/SCIENCE/zgurovskiy_nazvav_strimuyuchi_faktori_v_ukrayini_dlya_innovatsiyynogo_rozvitku.html

⁹¹ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки», Комітет з економічних реформ при Президентові України. – с. 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1pdf

зростання і протиставляється традиційній, відповідній інерційному розвитку⁹². Проектний підхід дозволяє сконцентрувати наявні та залучені зовнішні кошти і ресурси для досягнення актуальних, конкретних, вимірюваних, чітко визначених у часі завдань. Він є одним з найефективніших за будь-яких умов, особливо у період фінансової кризи та суворого обмеження бюджетного фінансування.

Проектний підхід до реалізації стратегічних пріоритетів суспільного розвитку передбачає розробку та запровадження національних проектів, які розглядаються як комплекс стратегічно орієнтованих заходів, спрямованих на вирішення найбільш актуальних завдань системної модернізації суспільства. Формування та реалізація національних проектів викликані потребою забезпечення довгострокового планування розвитку економіки та суспільства і вирішенням проблеми слабкої функціональності інструментів державного управління, які будучи ефективним при вирішенні поточних завдань, втрачають дієздатність у стратегічному вимірі. Критеріями позиціонування такого проекту є, по-перше, стратегічна важливість поставлених завдань і, по-друге, високий рівень політичного контролю реалізації такого проекту. Такий тип національного проектування характерний для країн на етапі системної трансформації та/або побудови нових політико-економічних державних структур⁹³.

Напівсировинна спрямованість нашої економіки гальмує розвиток інноваційної діяльності. У квітні 2011 р., за ініціативи Президента України, розпочато інвестиційну реформу – сукупність механізмів, проектів та інституцій, синергетично поєднаних між собою та спрямованих на радикальне збільшення об'єму інвестицій в національній економіці. Розпочато реалізацію національних проектів, які чітко визначають стратегію національного розвитку. Серед основних завдань інвестиційної реформи визначено: реалізацію

⁹² Новикова Т.С. Проектный подход к финансированию инновационного развития России / Т.С. Новикова, Н.В.Горбачева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://innclub.info/wp-content/uploads/2011/03/Новикова_Горбачева_6_конк_кач_д.doc

⁹³ Національні проекти для України. Аналітична доповідь – К.: НІСД, 2010. – С. 4.

стратегічно важливих напрямків розвитку економіки та «народження» нових індустрій – національні проекти; запровадження нових принципів державного управління – проектний менеджмент і персональну відповідальність; модернізацію механізму управління бюджетними коштами розвитку: використання бюджетних ресурсів розвитку як засобу залучення інвестицій та їх концентрація лише на стратегічних напрямках розвитку, тощо⁹⁴. Більшість національних проектів реалізується на новій моделі державно-приватного партнерства. На окремих напрямках взаємодія науки та економіки дала значні позитивні результати. Але загальний вплив науки на економіку, що стимулювало б перехід останньої на інноваційний шлях розвитку, залишається поки що незначним.

Стратегічним завданням є розвиток науки, здатної проводити проривні фундаментальні та прикладні дослідження за актуальними для світової економіки і науки та пріоритетними для України напрямками. Наукові структури повинні гнучко реагувати на нові світові тенденції і потреби національної економіки та суспільства, забезпечувати тісну взаємодію між сферою фундаментальних, прикладних досліджень і сектором вищої освіти, а також ефективно здійснювати комерціалізацію наукових розробок.

Визначення пріоритетів науково-інноваційного розвитку та формування проривних наукових проектів. Сьогодні, в умовах недостатніх фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні держави, одним з основних завдань стає їх концентрація на ключових перспективних напрямках. В основі науково-інноваційної політики, спрямованої на скорочення технологічного відставання і забезпечення провідних позицій, повинен лежати обмежений перелік стратегічних пріоритетів.

Конкретний результат має забезпечити реалізація проривних наукових проектів, спрямованих на створення принципово нових технологій і зразків

⁹⁴ Публічна презентація: Інвестиційна реформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/ru/node/98>

сучасних продуктів, що створюють основу інтенсивного розвитку високотехнологічних (і пов'язаних з ними) секторів. Основним завданням повинна стати інтеграція проектного підходу в наукові дослідження (як прикладні, так і фундаментальні); реалізація на проектній основі прикладних наукових досліджень у сферах компетенції держави (оборона, безпека, освіта); реалізація галузевих проектів, що стимулюють розвиток окремих галузей виробництва. Основним принципом при визначенні пріоритетних напрямів розвитку науки мають стати максимальна прозорість і публічність цієї процедури. Ці напрями повинні формуватися на підставі прогнозів розвитку науки і технологій у світі широким колом провідних вітчизняних та зарубіжних вчених і підприємців.

Визначення пріоритетних наукових напрямів повинне забезпечуватися проведенням науково-технологічного форсайту, що дозволить виділити ті сфери, які здатні активно здійснювати модернізацію на базі наявних або очікуваних на світовому ринку технологій.

За прогнозами фахівців основними тенденціями світового технологічного розвитку є: формування глобальних інфокомунікаційних мереж; широке впровадження композиційних матеріалів зі спеціальними властивостями; формування ринку нанотехнологій, перехід від мікроелектроніки до нано- та оптоелектроніки; широке використання біотехнологій; технології альтернативної енергетики.

Дослідження показали, що Україна має перспективи та потенціал науково-технічних досліджень у напрямках «біотехнології» та «нові речовини і матеріали», де досягнуто здобутків світового рівня. Найбільш успішними з поміж них експертами названо генетичну інженерію рослин, біофармакологічні та діагностичні розробки, технології виробництва біопалива, нанотехнології та технології напівпровідникових матеріалів. Країна має певні успіхи в галузі фундаментальних і прикладних досліджень композиційних матеріалів. Значний потенціал має Україна у сфері ІКТ, оскільки у нас готують освічених та високонкументних програмістів, які працюють на світові організації,

наприклад, Microsoft. На сьогодні Україна посідає четверте місце у світі після США, Індії та Росії за кількістю сертифікованих програмістів⁹⁵.

Досягнення конкурентоспроможності наукової сфери потребує вирішення низки завдань, серед яких підвищення ефективності витрачання коштів, які виділяються на підтримку науки, нарощування дослідницького потенціалу на основних напрямках, інвентаризацію створених структур вітчизняної інноваційної системи, розвиток інструментів та механізмів координації і взаємодії між усіма учасниками науково-інноваційного процесу.

Зазначена ситуація вказує на необхідність вдосконалення механізмів державного фінансування, що забезпечать зростання ефективності видатків. Основним напрямком підвищення ефективності та результативності державних видатків на реалізацію наукових проектів має бути подальший розвиток механізмів конкурсного фінансування фундаментальних і прикладних досліджень, що забезпечують формування необхідних стимулів для підвищення наукового та технологічного рівня проведених робіт. Можливість отримання фінансування через конкурсні процедури має бути відкрита для всіх дослідників, що працюють в українських наукових та науково-освітніх організаціях, незалежно від їх відомчої належності та форми власності. Дослідження вестимуться за рахунок грантів, стимулюючих координацію і співпрацю між науковцями різних організацій.

З метою підвищення ефективності використання коштів державного бюджету та реформування системи управління науковою і науково-технічною діяльністю 8 жовтня 2012 р. урядом ухвалено Концепцію реформування зазначеної системи. Документ передбачає конкурсну основу відбору наукових досліджень і науково-технічних розробок в рамках виконання державних програм, а також механізм надання грантів для проведення прикладних наукових досліджень⁹⁶.

⁹⁵ Кваша Т.К. Форсайтні дослідження в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uiis.com.ua/files/sbornik_kiev_innovation.pdf

⁹⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2012 р. № 780-р «Про схвалення Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною

Фінансування науки повинно супроводжуватись впровадженням прозорих процедур оцінки проектів, включаючи обов'язкове залучення до їх оцінки провідних зарубіжних вчених. Одночасно потрібно удосконалювати процедури відбору проектів, що фінансуються в рамках програм фундаментальних наукових досліджень. Фаховий рівень наукових колективів, підтверджений результатами виконання попередніх проектів та публікаціями міжнародного рівня, повинен бути єдиним критерієм доступу до конкурсного фінансування фундаментальних і прикладних досліджень.

Значним ресурсом розвитку фундаментальних та прикладних досліджень, становлення науково-інноваційної системи України є активізація співпраці з технологічно розвинутими країнами. Основними напрямками розвитку міжнародного співробітництва у науково-інноваційній сфері повинні стати: реалізація спільних проектів, створення в Україні дослідницьких центрів та високотехнологічних виробництв міжнародних компаній при залученні іноземних інвестицій; підтримка виходу українського високотехнологічного продукту на світові ринки.

4. Міжнародна інтеграція

4.1. Академічна мобільність

Концептуальні засади академічної мобільності в Європейському науково-освітньому просторі. У сучасному світі освіта та знання стають транскордонним та транснаціональним явищем. Формування єдиного світового освітнього простору відбувається через зближення підходів різних країн до організації освіти, а також через визнання документів про освіту інших країн. Загальноєвропейський простір вищої освіти (ЕНЕА) й загальноєвропейський дослідницький простір (ERA) утворюють сучасне європейське суспільство

знань. Спільний європейський освітній простір, з одного боку, сприяє мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою його формування.

Стосовно держави розрізняють зовнішню академічну мобільність і внутрішню. За способом організації розрізняють організовану (здійснюється в рамках економічного, політичного або міжуніверситетського академічного партнерства) та індивідуальну (з власної ініціативи студента). В залежності від мети розрізняють горизонтальну (на певний строк підчас навчання) та вертикальну (з метою отримання наступного академічного чи наукового ступеня)⁹⁷.

Академічна мобільність збільшує шанси людини на професійну самореалізацію, а також підвищує якість трудових ресурсів національної економіки. Вона стає відповіддю національних систем освіти на виклики глобального освітнього простору, жорстку конкуренцію на ринку освітніх послуг. Європейська Комісія зазначає, що навчання за кордоном має стати «стандартним елементом університетської освіти».

За даними ЮНЕСКО, всього в 2010 р. 3,6 млн. студентів здобували вищу освіту за межами своєї держави. Для порівняння, в 2000 р. в світі налічувалося близько 2 млн. міжнародних студентів, а прогнозована їхня кількість у 2020 р. сягне 5,8 млн.⁹⁸. В абсолютних цифрах за кількістю студентів, які навчаються за кордоном, лідирують азійські країни – Китай, Індія та Південна Корея.

Освітню мобільність у ЄС забезпечує низка спеціальних програм з багатомільйонними бюджетами. За 20 років програмою Erasmus скористалися понад 1,7 мільйонів громадян ЄС. Для академічних обмінів між державами Євросоюзу та іншими країнами в рамках цього проекту працює програма Erasmus-Mundus («Еразмус-Світ»). Проте, незважаючи на фахову підтримку з

⁹⁷ OECD. Internationalization and Traid in Higher Education: Opportunities and Challenges. – Paris: OECD Publications, 2004. – p. 20-21.

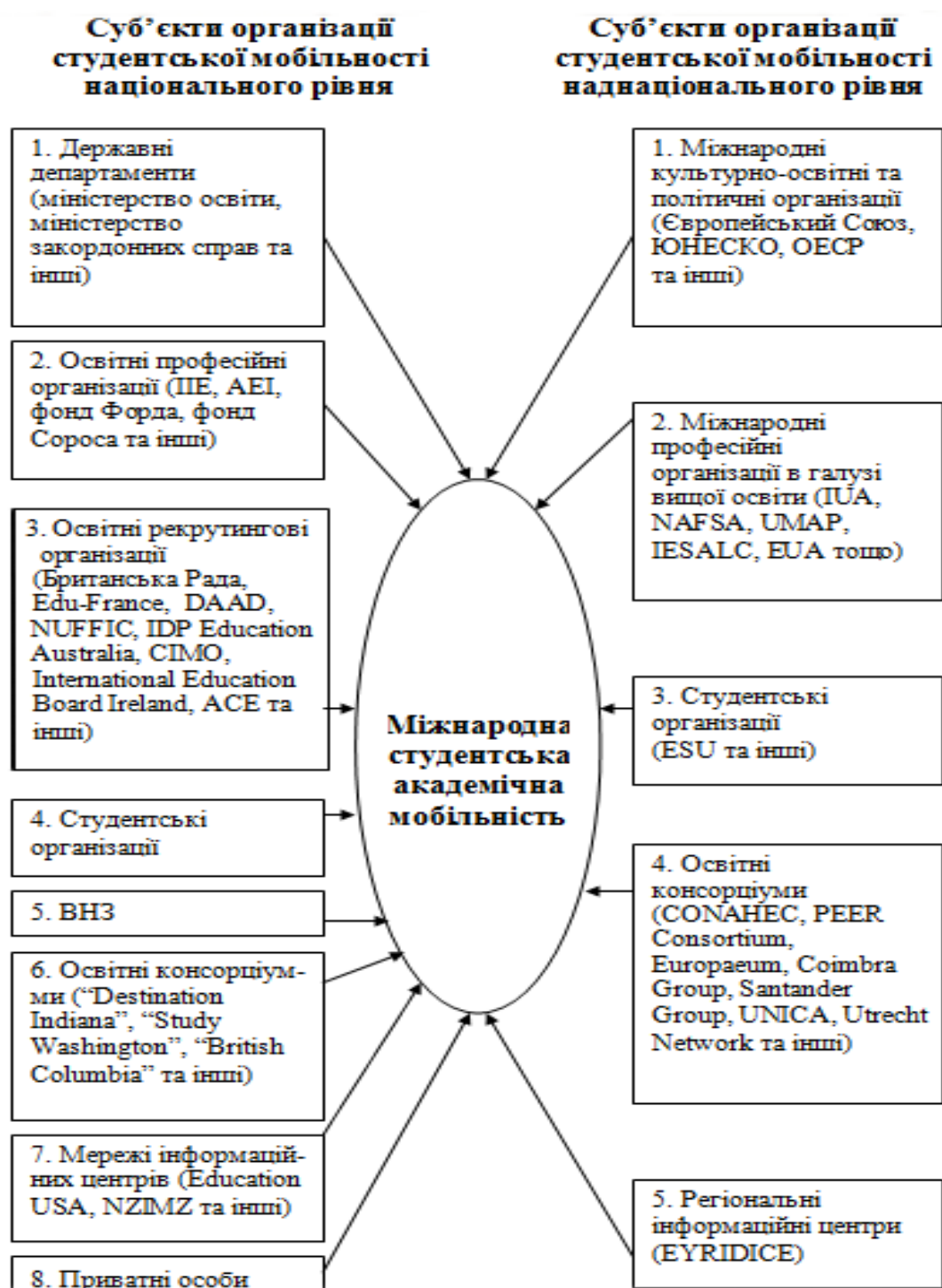
⁹⁸ Santiago P., Tremblay K., Basri E., Arnal E. Tertiary Education for the Knowledge Society: Social Features, Equity, Innovation, Labour Market, Internationalisation. Vol. 2. / P.Santiago, K.Tremblay, E.Basri, E.Arnal. – Paris: OECD, 2008. – P.243. 390p.

боку ЄС, нею скористалися лише одиничні ВНЗ України, які мають реальні партнерські зв'язки з ВНЗ країн Євросоюзу.

В провідних країнах світу міжнародний компонент національної освітньої політики в останні 20 років став предметом уваги фахівців в галузі міграційної політики, працевлаштування, торгівлі, які включилися в процес регламентації, організації та фінансування академічної мобільності разом з регіональними неурядовими агенціями та міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄБРР, Світовий Банк тощо).

Типологію суб'єктів організації студентської мобільності на національному та міжнародному рівнях показано на наступній схемі (рис. 2):

Рис. 2

В контексті стратегічних завдань державної освітньої політики України зовнішню студентську мобільність слід розглядати як суттєву статтю поповнення бюджету (за даними міністра освіти Д. Табачника, за 2012/13 навчальний рік закордонні студенти заплатять за навчання в Україні більше 4

мільярдів 300 мільйонів гривень⁹⁹), а професійну мобільність професорсько-викладацького та адміністративного складу ВНЗ варто розглядати як механізм підвищення рівня національної освітньої системи за рахунок вивчення іноземного досвіду, а також як спосіб подолання відставання вітчизняної університетської науки, яке виникає через брак фінансування й відсутність сучасного обладнання.

Концептуальними щодо академічної мобільності є положення Болонської декларації про те, що студенти європейських країн мають потребу і право на навчання для здобуття ступенів, що визнаються в усій Європі, а не тільки в країнах (регіоні), де їх здобуто, а також те, що головною відповідальністю навчальних закладів та установ європейської вищої школи є гарантування надання однаково високого рівня кваліфікації своїм студентам¹⁰⁰.

Адаптація національної системи освіти до загальноєвропейських критеріїв дозволить державі забезпечити принципову можливість розвитку академічної мобільності української вищої освіти. Інструменти й способи забезпечення сумісності та порівнянності національних складових в рамках європейської системи вищої освіти розроблено в наступних базових документах Болонського процесу:

- Всеосяжна рамка кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти (The Overarching Framework for Qualifications in the European Higher Education Area – QF – EHEA), заснована на Дублінських дескрипторах;
- Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (European Qualifications Framework for Lifelong Learning – EQF-LLL), ініційована Європарламентом та Єврокомісією;
- Кроки з розробки національних рамок кваліфікацій, ухвалені на Лондонській конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (2007);

⁹⁹ Іноземні студенти додали Україні понад 4 мільярди гривень // Освітній портал Педпреса 24.05.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pedpresa.com.ua/blog/inozemni-studenty-prynesy-ukrajini-ponad-4-milyardy-hryven.html>

¹⁰⁰ Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н.М.Гуляєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 76–81., С. 77.

- Рекомендації країнам з проведення процесу верифікації – критерії і процедури для підтвердження сумісності рамок освіти. Завершення процесу самоідентифікації має бути зафіксовано у Diploma Supplement через вказівки про зв'язок національної рамки кваліфікацій і QF – ENEA;
- Критерії і процедури узгодження національних рівнів кваліфікації з Європейською рамкою кваліфікації (Додаток до листа Європарламенту і Ради Європи від 06.04.2008 № 14499);
- Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area – ESG);
- Керівництво користувача ECTS (European credit transfer and accumulation System users guide) у новій редакції 2009 року;
- Європейський реєстр агенцій із забезпечення якості (European Quality Assurance Register for Higher Education);
- Зальцбургський принцип розробки докторських програм для європейського суспільства знань;
- Хартія європейських університетів для освіти впродовж життя.

Наріжною проблемою ЄПВО експерти Болонського процесу називають розробку і впровадження національних рамок кваліфікації на основі результатів навчання. «Рамка кваліфікації є важливим інструментом, який забезпечує порівнянність і прозорість в ЄПВО і полегшує рух студентів всередині систем вищої освіти й між ними»¹⁰¹.

Міжнародним освітнім співтовариством визначені й зафіксовані численні аспекти, що впливають на зростання міжнародної студентської мобільності, але розвиток механізмів гарантування якості освіти та захисту іноземних студентів знаходиться в компетенції приймаючих країн.

¹⁰¹ The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Leuven and Leuven-la-Neuve, 28-29 April 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua

Стан академічної мобільності в Україні. В той час, як у світі академічна мобільність має системний організований на рівні державної політики характер, в Україні вона залишається спонтанним та індивідуальним явищем. В Україні у 2012/2013 навчальному році контингент студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності становить 2 млн. 170 тис. осіб, у тому числі понад 60,1 тис. іноземців із 146 країн світу, біля 4 тис. з яких – студенти з країн ЄС¹⁰². Серед країн-імпортерів українських освітніх послуг на першому місці Китай – більш як 9 тис. студентів, на другому місці РФ – понад 6 тис., на третьому Туркменістан – понад 5 тис. студентів¹⁰³. За останні три роки, за даними міністра освіти Д. Табачника, кількість іноземних студентів зростає на 7-8 тисяч щорічно¹⁰⁴, чому сприяє дозвіл іноземним студентам з квітня 2010 р. обирати мову навчання – англійську, українську або російську (хоча в більшості ВНЗ викладання здійснюється лише державною мовою).

Разом з тим, офіційні джерела інформації про освітні можливості для іноземних студентів обмежуються щорічним каталогом міжнародної освіти, що видається Департаментом міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства освіти і науки. Існує багато інтернет-сайтів, які рекламують вищу освіту в Україні для іноземних студентів (www.comestudyinukraine.com; www.studyinukrainecheap.com; www.edu-ukraine.com; www.tostudyinukraine.org та інші). Тим не менше, більшість іноземних студентів скаржаться на брак і обмеженість доступу до достовірної інформації, включаючи дані про вартість проживання в Україні та права іноземних громадян. Вони отримують мінімум інформації про власний правовий статус від адміністрації університетів, в яких навчаються.

За таких умов більшість іноземців користуються послугами посередницьких агенцій, які отримують плату за кожного іноземного студента і

¹⁰² Вища освіта України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/58/>

¹⁰³ В Україні збільшилася кількість іноземних студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education.unian.net/ukr/detail/191556>

¹⁰⁴ Іноземні студенти додали Україні понад 4 мільярди гривень // Освітній портал Педпреса 24.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pedpresa.com.ua/blog/inozemni-studenty-prynesly-ukrajini-ponad-4-milyardy-hryven.html>

фактично не контролюються з боку ВНЗ та держави. Українські університети встановлюють тільки формальні умови вступу для студентів та заохочують агентів залучати якнайбільше студентів, незалежно від якості їх знань та мотивації. Отримання іноземними студентами дозволу на проживання на весь час навчання не лише не покращило візового режиму, але суттєво ускладнило контроль за нелегальними мігрантами, оскільки позбавило ВНЗ механізмів контролю, уможливило те, що особи, які отримали реєстрацію, не стають до навчання. Привабливість України для іноземних студентів зумовлена позитивним іміджем вітчизняної системи освіти, який зберігся з радянських часів. Проте умови навчання і якість освіти іноземних студентів в сучасній Україні значно відрізняються від умов радянського періоду.

Не існує офіційної статистики щодо чисельності українців, які здобувають освіту за кордоном та інформації, скільки з них повертається в Україну і скільки залишається за кордоном. За даними голови комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України Л. Гриневич, за міжурядовими та міжвідомчими угодами, щорічно їде вчитися за кордон близько 200 осіб. В рамках прямих угод між українськими та закордонними ВНЗ щорічно близько 4 тис. осіб відряджається за кордон. За бюджетною програмою навчання і стажування у закордонних ВНЗ минулого року рекомендовано на навчання або стажування за кордоном 353 особи¹⁰⁵. Фактично лише тисячні відсотка від загальної кількості українських студентів користуються цим шляхом академічної мобільності. Проте ця статистика не відображає реального стану зовнішньої мобільності іноземних студентів. За даними заступника директора Департаменту вищої освіти, начальника відділу інформаційно-аналітичної роботи МОН М. Фоменко, понад 65 тис. українців здобувають освіту за кордоном. За даними інституту статистики ЮНЕСКО, у 2010 р. за кордоном навчалось близько 35 тис. українських студентів. Близько 12,8 тис. українських студентів отримують вищу освіту в Росії, 6,4 тис. студентів в Німеччині, 3,2

¹⁰⁵ Держава не знає скільки українців навчаються за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/abroad/news/35490/>

тис. у Польщі. За офіційною статистикою, їхня кількість минулого навчального року зростає до 6300, що вдвічі більше, ніж у 2009-2010 рр.¹⁰⁶. В десятку країн, де найчастіше навчаються українці, також входять США, Франція, Чехія, Італія, Угорщина, Австрія, Великобританія.

В останні 3 роки спостерігається тенденція до підвищення рівня внутрішньої мобільності студентів за рахунок спрощення механізму переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS. Бакалавр будь-якого університету може продовжувати навчання на другому циклі іншого університету. Переважна більшість успішних бакалаврів, які навчалися в приватному ВНЗ, намагається вступити в магістратуру до більш престижного державного вузу. Проте, поки не запрацювала Національна рамка та дескриптори кваліфікацій, під час переведення студентів виникають значні академічні заборгованості. На часі налагодження системного партнерства національних ВНЗ, де мобільність стане частиною відносин з урахуванням таких факторів, як місце розташування ВНЗ (у різних конкурентних середовищах чи в одному); фінансова скоординованість навчання в різних навчальних закладах; паритетність, особливо в обміні студентів, які навчаються на умовах державного замовлення¹⁰⁷.

Підвищенню внутрішньої мобільності кадрів сприяє обмін викладачами між різними вищими навчальними закладами, який відбувається переважно за рахунок суміщення посад викладачами різних вищих навчальних закладів. Відміна права ректорів на заборону суміщення посад сприяє цьому процесу. Проте цей процес має спонтанний, некерований характер й зумовлюється переважно мізерними окладами українських викладачів.

Міжнародна академічна мобільність розвивається в Україні дуже повільно. Поїздки за кордон українське студентство здійснює коштом батьків,

¹⁰⁶ Кількість українських студентів у Польщі зростає вдвічі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?kilkist_ukrayinskih_studentiv_u_polshhi_zroslo_vdvichi&kilkist_ukrayinskih_%20studentiv_u_polshhi_zroslo_vdvichi&objectId=1276778

¹⁰⁷ Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н.М.Гуляєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 80.

спонсорів, закордонних благодійних фондів тощо. Закордонне навчання й стажування за рахунок ВНЗ або держави становить менше 10 % від офіційно оголошеної кількості «мобільних українських студентів». Більшість академічних обмінів студентів відбувається шляхом укладення двосторонніх договорів між університетами України та Європи. Міносвіти зафіксувало цей стан речей в «Примірному положенні про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України», затвердження якого стало бюрократичною формальністю, що ніяк не сприяє академічній мобільності.

Ситуація з міжнародною академічною мобільністю кадрів іще гірша: стажування викладачів українських вищих навчальних закладів у провідних європейських університетах ніяк не координується й не фінансується українськими ВНЗ або державою. Не розробляються спільні із провідними європейськими університетами програми підготовки фахівців, спільні наукові програми мають поодинокий характер. Укладання міжуніверситетських двосторонніх договорів про обмін кадрами відбувається епізодично й часто має односторонній характер, оскільки іноземні університети можуть профінансувати перебування своїх фахівців за кордоном, а вітчизняні намагаються здійснювати це «за рахунок приймаючої сторони».

Фінансування академічної мобільності Міністерство освіти і науки пропонує здійснювати за рахунок коштів вищих навчальних закладів, фондів підтримки й розвитку вищої освіти, грантів, коштів приймаючої сторони або особистих коштів учасників академічної мобільності. В умовах, коли держава фінансує лише зарплату викладачам, стипендію студентам і частину коштів на комунальні витрати, українські ВНЗ не в змозі організувати академічну мобільність на належному рівні.

Національна рамка та дескриптори кваліфікацій затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. Проте «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESC), розроблені Європейською асоціацією з гарантій якості вищої освіти, принципово відрізняються від українських стандартів вищої освіти,

оскільки вітчизняні стандарти *уніфікують зміст освіти*, а європейські – *забезпечують якість процесу освіти* та є основою реформування системи управління у вищій школі. Для гармонізації європейських та вітчизняних освітніх та освітньо-професійних стандартів потрібно зіставити національні й міжнародні класифікатори професій, їх функціональні параметри, критерії оцінки освітньо-кваліфікаційного рівня, виробити однозначність підходів до нормативної і варіативної складової змісту підготовки у кожному напрямку й спеціальності, тотожність навчальних планів за обсягами й характером практичної підготовки.

Висока якість освіти досягається за умови глибокої індивідуалізації навчання, коли ядром навчального плану студента є обов'язкові дисципліни, а далі він сам створює його варіативну частину, яка відображає спеціалізацію підготовки відповідно до структурно-логічної схеми¹⁰⁸. Оскільки європейські стандарти передбачають суттєве збільшення обсягів самостійної роботи студентів, вона повинна отримати належне організаційно-методичне забезпечення.

Рекомендації щодо розвитку академічної мобільності як засобу інтеграції України у світовий науково-освітній простір

Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реальне лише за умови створення продуктивної системи національної академічної мобільності, її нормативно-правової бази, організаційно-економічного механізму, визначення джерел фінансування та готовності до партнерства суб'єктів процесу академічних обмінів.

З урахуванням європейського досвіду академічної мобільності, постає спектр завдань, які повинні бути вирішені на державному рівні і стати основою

¹⁰⁸ Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н.М.Гуляєва // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17–19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 79.

вироблення стратегії інтеграції вищої освіти і академічної мобільності як однієї з її форм:

- Законодавчо-нормативне забезпечення академічної мобільності включає в себе відповідне оновлення державного законодавства щодо вищої освіти; візової підтримки академічної мобільності; захисту прав і безпеки іноземних студентів; уніфікацію нормативних актів МОНУ з аналогічними документами Європейського простору вищої освіти; розробку внутрішньоуніверситетського нормативно-правового забезпечення академічної мобільності з врахуванням специфіки освітніх закладів; створення механізмів реалізації відповідних форм академічної мобільності з урахуванням законодавчих положень ЄС та міжнародного права.
- Інфраструктурне і матеріально-технічне забезпечення академічної мобільності передбачає створення відповідних структурних підрозділів в штатному розписі ВНЗ, які повинні організовувати й шукати джерела фінансування міжнародного навчання, стажування й обмінів, надавати інформаційну та консультативну підтримку щодо програм і грантів з академічної мобільності, допомогу в оформленні необхідних документів, візовий супровід, медичне страхування тощо; розвиток інфраструктури ВНЗ, перш за все гуртожитків, сучасно оснащеного аудиторного фонду, спортивної бази тощо.
- Кадрове забезпечення академічної мобільності. Великою проблемою є майже повна втрата ефективних структур і методики підготовки викладачів та кураторів для роботи з іноземцями, особливо на підготовчих факультетах. Існує гостра необхідність повернення таких напрямків підготовки фахівців, зокрема, в філологічні вузи.
- Інформаційне забезпечення і супровід академічної мобільності передбачає створення й щотижневе оновлення багаторівневої інформаційної мережі, яка має акумулювати та розповсюджувати актуальну інформацію щодо академічної мобільності для всіх учасників

навчального процесу через інтернет-сторінку на сайті ВНЗ, проведення інформаційних семінарів за певними грантовими й обмінними програмами; створення дієвих механізмів рекламування переваг навчання в Україні для іноземних студентів тощо.

- Фінансове забезпечення академічної мобільності передбачає збільшення державної фінансової підтримки талановитої та соціально незахищеної студентської молоді щодо участі в закордонних освітніх програмах; розвиток програм державного та приватного кредитування та субсидування академічної мобільності; пошук грантів; а також вирішення фінансових аспектів академічних обмінів в рамках партнерства ВНЗ різних країн.
- Адаптаційні програми для учасників академічних обмінів передбачають створення відповідних інфраструктур (в першу чергу дієвого кураторства) для підтримки в адаптації іноземних студентів: правової обізнаності, медичного забезпечення, організації побуту й дозвілля, курсів з мовної та загальнокультурної адаптації тощо.

Розвиток академічної мобільності уможливить прискорення інтеграції країни до Європейського освітнього простору, підйом освітніх технологій та якості освіти до світового рівня, інноваційний розвиток університетської науки та інтеграцію її з виробництвом, надходження значних коштів до державного бюджету, які можна інвестувати в розвиток вітчизняної системи освіти, покращить якість трудових ресурсів країни та можливості працевлаштування українців тощо.

4.2. Міжнародні наукові проекти

В умовах глобалізації світової економіки обов'язковою умовою її розвитку стає науково-технологічна та інноваційна взаємодія держав, поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації у сфері наукових досліджень та розробок. На сучасному етапі процеси інтернаціоналізації

найбільше проявляються саме у науково-технологічній галузі, яка створює умови для ефективного розвитку всіх сфер суспільства.

Привабливість співробітництва з Україною пояснюється її науковим потенціалом, що здатний вирішувати актуальні проблеми сучасних інноваційних завдань. Але вітчизняна наука залишається слабо фінансованою та відірваною від виробництва, що в свою чергу призводить до відставання на високотехнологічному ринку. На сучасному етапі єдиним виходом для України є підтримка та розвиток найтісніших міжнародних зв'язків в науково-технічному та освітньому співробітництві з європейськими та азійськими країнами, зі США та країнами СНД. Інтенсифікація міжнародної науково-технологічної співпраці України є необхідною умовою для досягнення стратегічних цілей осучаснення науково-технологічного базису держави, посилення її інтеграційного потенціалу в регіоні і світі, становлення соціально орієнтованого суспільства знань.

Пріоритетним завданням є визначення своєї конкурентної переваги в порівнянні з іншими країнами. Вітчизняна наука ще володіє досить потужним потенціалом, здатним забезпечити інтеграцію України у світову інноваційну систему. Фахівці оцінюють, що з приблизно 50 макротехнологій виробництва наукомісткої продукції Україна може мати свою частку ринку у 10-12 макротехнологіях. Вітчизняна наука здатна отримувати результати світового рівня в таких напрямках, як розробка новітніх розділів математики (зокрема в теорії функцій, функціональному аналізі) та теоретичної фізики; дослідження наноструктур і розробка нанотехнологій; радіофізика міліметрового та субміліметрового діапазону; імунобіотехнології, біосенсорика та молекулярна діагностика; біотехнологія рослин та біофізика; біодеградація; кріобіологія та кріомедицина; нейронаука, зокрема нейрофізіологія; інформатика; мікро- та оптоелектроніка; аерокосмічні технології, а також у низці інших напрямів

фізики, хімії, біології. Також Україна володіє потужним, практично унікальним за європейськими мірками, потенціалом матеріалознавчої науки¹⁰⁹.

Міжнародна наукова кооперація ставить на порядок денний проблему підготовки кваліфікованих кадрів, пошуку механізмів підвищення якості та ефективності освітньої сфери України. За даними світового банку, середні показники індексу економіки знань (5,73) та індексу знань (6,33), а також досить високий індекс освіти та знань (8,26), стверджують що в Україні є певна кількість університетів, науково-дослідних установ та професійних кадрів, які можуть працювати на досить високому рівні. Відтак, Україна має достатні наукові та освітні можливості для міжнародної кооперації у сфері науки та освіти¹¹⁰.

Україна бере активну участь у міжнародній кооперації у науково-технічній сфері. На 2013 р. діє понад 70 угод про співпрацю у сфері науки та техніки між Україною та іншими країнами світу. Найбільш активно Україна співпрацює з такими партнерами: ЄС, США, Російською Федерацією та КНР.

Науково-технологічне співробітництво між Україною та країнами Євросоюзу здійснюється шляхом кооперації в діючій Рамковій програмі FP7. 150 українських дослідницьких організацій беруть участь у 112 проектах FP7 із фінансуванням від ЄС понад 14 млн. євро¹¹¹. Україна задіяна в багатьох європейських наукових проектах у таких напрямках досліджень: нанотехнології, надтверді матеріали, дорожня інфраструктура, молекулярна біомедицина, матеріалознавство, енергетика, навколишнє середовище, транспорт, біотехнології, нанофізика, квантові розрахунки, авіакосмос, хімічні дослідження води та інших матеріалів. За результатами конкурсів Сьомої рамкової програми ЄС (FP7) Україна входить у десятку найбільш успішних країн, які не є членами ЄС чи асоційованими країнами, що беруть участь в

¹⁰⁹ Семиноженко В. Про стан і перспективи розвитку науково-технологічного потенціалу України / В.Семиноженко[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/12.htm>

¹¹⁰ KAM 2012 «KEI and KI indexes»[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

¹¹¹ Наука и технологии, исследования и развитие. Представительство Украины при ЕС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2012/05/16/151321_evrokomissiya.html

програмі, та посідає шосту позицію за кількістю поданих та підтриманих проектів, і сьому позицію – за бюджетним внеском ЄС.

Можливості української науки знаходять світове визнання. 20 вересня 2012 року на 164-му закритому засіданні Ради ЦЕРН було одностайно прийнято позитивне рішення щодо надання Україні статусу асоційованого члена цієї авторитетної організації¹¹².

На фінансування програми обміну вченими «Marie Curie», якою скористалися упродовж 2007 - 2012 рр. 63 українські інституції і 99 учених, виділено з бюджету ЄС 4 млн. євро. Основними акціями програми «Marie Curie» є ІТN – початкове навчання науковців (задіяно 41 % (44 співвітчизники)), ІФ – міжнародна внутрішня стипендія та СОFUND – співфінансування регіональних, національних і міжнародних програм (задіяно 38 % (41 науковець)) та ін.

Українські ВНЗ беруть участь у Трансєвропейській програмі мобільності для навчання в університетах (TEMPUS – Trans-European Mobility Programme for University Studies), спрямованій на вдосконалення вищої освіти.

Науково-технологічне співробітництво Україна – США здійснюється в рамках некомерційного Фонду цивільних досліджень і розвитку (CRDF). Американським фондом підтримано 3260 учених із 115 наукових установ України, схвалено 9 програм українських вчених, надано 745 грантів для виконання науково-дослідних проектів на загальну суму 31,71 млн дол.¹¹³ Пріоритетними напрямками науково-технічного співробітництва між Україною та США є матеріалознавство, біотехнології, фізика високих енергій, геологія, а саме – дослідження ресурсів сланцевого газу в Україні, космічні дослідження і використання передових космічних технологій, а також дослідження в галузі ядерної медицини.

¹¹² У науково-технічній сфері Україна активно співпрацює з США, РФ та КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246053251&cat_id=244277212

¹¹³ U.S. Civilian Research & Development Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crdfglobal.org/>

Плідною є науково-технічна співпраця України з НАТО. У рамках програми «Наука заради миру та безпеки» реалізуються проекти «Українська науково-освітня телекомунікаційна мережа «УРАН», «Моніторинг та передбачення ризиків паводків річки Прип'ять, яка протікає територією Республіки Білорусь та України через Чорнобильську виключну зону», проект з розробки і створення унікального генератора рентгенівського випромінювання на основі зворотного комптонівського розсіювання в ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України. Також важливим є співробітництво у сфері кібернетики¹¹⁴.

Зацікавленість України у технологічній модернізації та підвищенні енергоефективності, що можливо реалізувати у рамках Кіотського протоколу, спонукає до співпраці з Японією. З 2006 р. діє «Українсько-Японський Центр» (UAJC) як проект технічного співробітництва на базі НТУУ КПІ. Крім суто технічного співробітництва, Японія надає Україні кредитну та грантову допомогу, допомогу через міжнародні організації та сектор урядування. За 2004-2011 рр. Японія надала Україні грантів на суму 152,9 млн. дол. та кредитів на 420,0 млн. дол. Найбільш високотехнологічним українсько-японським проектом є створення спільного наносупутника дистанційного зондування Землі¹¹⁵.

Пріоритетними сферами науково-технологічного співробітництва між Україною та Республікою Корея є медицина, ІКТ, радіаційна безпека, нанонауки, електротехніка, інформатика¹¹⁶.

У центрі обопільних зацікавлень українсько-китайського науково-технологічного співробітництва стоїть формування системи трансферу та формування національної інноваційної системи, що будуть реалізовуватися в рамках проекту «Створення системи інтегрованих інформаційних ресурсів із

¹¹⁴ Співробітництво Україна-НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/cooperation>

¹¹⁵ Науково-технічне співробітництво між Україною та Японією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://japan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-japan/science>

¹¹⁶ Державний фонд фундаментальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dffd.gov.ua/uk/2010-09-05-19-50-09.html>

нових науково-технічних досягнень і високих технологій України та Китайської Народної Республіки»¹¹⁷. Нещодавно з КНР затверджено Програму на 2013-2014 роки, яка передбачає реалізацію 16 проектів у сфері матеріалознавства, електроніки, фізики, біотехнології та машинобудування. У планах створення українсько-китайського Інституту зварювання ім. Є.О. Патона.

Продовжує розвиватися наукове співробітництво України та Російської Федерації. Основними напрямками спільних наукових досліджень є: математика, механіка та інформатика; фізика та астрономія; хімія; біологія, медичні науки; науки про Землю; науки про людину та суспільство; інформаційні технології та обчислювальні системи; фундаментальні основи інженерних наук. З РФ Україна співпрацює у сфері ядерної медицини та бере участь у міжнародній колаборації з реалізації мегапроекту НІКА. Також наші країни спільно працюють над розробкою Програми співробітництва в Антарктиці на 2013 - 2018 роки. Минулого року досягнуто домовленості щодо продовження співпраці у рамках українсько-російської Програми співробітництва у сфері нанотехнологій та проведення у 2013 році в Києві виїзного засідання Консультативної наукової ради Центру розробки та комерціалізації технологій «Сколково»¹¹⁸.

4.3. Зростання ступеня відкритості національної освітньо-наукової системи як чинник інтенсифікації розвитку галузі

Стратегічний пріоритет розбудови інформаційного суспільства і суспільства знань зумовлений нагальними потребами розвитку України. У сучасному глобалізованому світі ще більш наочною стала закономірність, яка проявлялася упродовж ХХ століття: ступінь розвитку економіки і суспільства в цілому є напряду пов'язаним зі становищем науки і науково-технічної діяльності в країні. З іншого боку, у самому науковому процесі та у

¹¹⁷ Міжнародні проекти щодо створення системи інформаційних ресурсів та обміну інформацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uinpei.kiev.ua/viewpage.php?page_id

¹¹⁸ У науково-технічній сфері Україна активно співпрацює з США, РФ та КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246053251&cat_id=244277212

безпосередньо пов'язаних з ним освітній і інноваційній сферах дедалі більше зростає значення міжнародного співробітництва у найрізноманітніших його формах – від масштабних і тривалих наукових програм за участі десятків національних урядів і наукових установ, до участі окремих науковців у конкретних короткотермінових проектах, що реалізуються в інших країнах. Крім іманентної логіки наукового процесу, зростання значення міжнародної співпраці зумовлюється також і збільшенням витрат на наукові дослідження у світі (незважаючи на економічну кризу)¹¹⁹ та, у зв'язку з цим, ширшим залученням дослідників і дослідницьких колективів з-за кордону. Готовність до активної участі у міжнародних дослідницьких проектах стає для науковця так само необхідною, як і високий рівень суто фахової підготовки та володіння загальнонауковими прийомами і методами здійснення досліджень.

Ключові особливості сучасного наукового співробітництва. Зміни, що відбуваються у царині міжнародної наукової співпраці протягом останнього десятиліття, мають такі суттєві риси:

- науковий світ стає ще більше взаємопов'язаним: сьогодні понад 35 % статей, що публікуються у міжнародних фахових виданнях, є колективними роботами, автори яких працюють у різних країнах (1996 року цей відсоток становив 25 %); у деяких країнах Західної Європи частка наукових публікацій, створених в результаті міжнародного співробітництва, становить понад 50 % і більше (Великобританія – понад 50 %, Швейцарія – понад 75 %)¹²⁰;
- мобільність і здатність швидко реагувати на нові наукові проблеми і нові можливості для досліджень, що можуть з'являтися, у тому числі, в інших країнах стають дедалі необхіднішими для науковців;

¹¹⁹ Понад 1 трлн доларів США на рік, зростання на 45 % порівняно з 2002 роком. За даними Лондонського королівського товариства з розвитку знань про природу, опубліковано у доповіді Knowledge, Networks and Nations: Global Scientific Collaboration in the 21st Century. – London: The Royal Society, 2011. – р. 5.

¹²⁰ J. Adams, International research coauthorship – trends and implications // Universities UK blog, 5 July 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://blog.universitiesuk.ac.uk/2013/07/05/international-research-coauthorship-trends-and-implications/>

- незважаючи на зростання активності великих міжнародних організацій і партнерств у посиленні міжнародного наукового співробітництва, головними суб'єктами міжнародного наукового співробітництва залишаються окремі вчені і наукові колективи, що прагнуть максимально використовувати нові можливості для отримання нових знань і створення нових технологій;
- один з важливих для самої міжнародної наукової інфраструктури результатів посилення співробітництва полягає у розвитку наукових мереж, як формалізованих, так і неформальних. Основою цих мереж є індивідуальні науковці і дослідницькі колективи, здатні, спираючись на новітні інформаційно-комунікаційні технології, ефективно працювати на глобальному рівні;
- міжнародне наукове співробітництво приносить його учасникам суттєву користь як у плані посилення позицій науковців відповідних країн на міжнародному рівні і виходу на нові ринки, так і у сенсі розширення спектру наукових досліджень.

Міжнародна наукова співпраця як ресурс модернізації і розвитку.

З огляду на зазначене, посилення участі українських науковців у міжнародному співробітництві, активніша інтеграція України у європейський і світовий інтелектуальний простір є суттєвим ресурсом для розвитку вітчизняної науки, освітньої та інноваційної сфер, а відтак для всього українського суспільства. Такий підхід здобув визнання і на найвищому державному рівні: «Перспективним шляхом збереження і нарощування наукового потенціалу є пріоритетний розвиток різноманітних форм міжнародного співробітництва, участь у двосторонній, багатосторонній, і зокрема загальноєвропейській, кооперації наукових досліджень та інженерно-технічних розробок. Ефективне вирішення цього завдання зробить українську науку потужним локомотивом позитивних змін в економіці, передусім, у розвитку вітчизняної

високотехнологічної промисловості, поліпшенні інвестиційного клімату, а також у сприянні прогресивним структурним перетворенням»¹²¹.

Вітчизняна наука у дзеркалі наукометричних показників. Однією з найбільш відмітних ознак наявності проблем в інтеграції української науки у світовий інтелектуальний простір є низький індекс цитування праць вітчизняних науковців, а також і низькі інтегральні індекси розвитку української науки в цілому. Протягом кількох останніх років за показниками цитування провідної міжнародної бази даних наукової інформації SCOPUS Україна стабільно посідає місця у четвертому десятку країн світу. За даними бази SCOPUS, 2012 року Україна посідала 45-е місце, між Угорщиною і Чилі (прикметно, що за сукупними показниками 1996–2012 років Україна знаходиться на 38-у місці, тобто загальний інтегральний індекс результатів українських науковців поступово знижується)¹²². При цьому варто відзначити, що і ці не надто високі місця у міжнародному рейтингу забезпечуються порівняно великою кількістю і високою якістю (що визначається за міжнародним цитуванням) наукових праць у доволі нечисленних традиційно сильних в Україні напрямках. Зокрема, йдеться про молекулярну біологію, генетику, матеріалознавство, певні розділи хімії і фізики. Водночас у багатьох галузях, наприклад, гуманітарних наук визнаних на міжнародному рівні публікацій в Україні створюються буквально лічені одиниці.

Безперечно, низькі показники цитування автоматично не означають низької якості роботи українських науковців. Існують потужні чинники загальноекономічного і інфраструктурного характеру, що впливають на індекси цитування (передусім, рівень фінансування наукових установ та наявність потужних фахових видань і наукових видавництв). Разом з тим низькі показники цитування недвозначно свідчать, як мінімум, про недостатню

¹²¹ Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. – С. 64.

¹²² The SCImago Journal & Country Rank, 11.07.2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=0&category=0®ion=all&year=all&order=it&min=0&min_type=it.

обізнаність закордонних колег з доробком вітчизняних вчених, що якраз і вказує на далеко не достатню інтегрованість української науки у міжнародний дослідницький, освітній та інноваційний процеси. Наукометрія і реферовані бібліографічні бази даних не є рівнозначними самому процесу міжнародного наукового співробітництва, проте вони є надійним індикатором стану такого співробітництва, місця країни на науковій мапі світу і ступеня інтегрованості країни у світовий науковий, інноваційний і освітній простір.

Однією з вагомих причин того, що українських фахівців мало цитують, а відповідно, і мало знають за кордоном, є недостатній рівень володіння іноземними мовами, передусім, англійською, та низький рівень обізнаності з міжнародними фаховими виданнями, які можуть публікувати роботи наших вчених, а також з міжнародними проектами, у яких вони можуть брати участь. Таке становище склалося не в останню чергу через те, що індивідуальні науковці і наукові колективи часто не мають адекватних мотивів для того, щоб докладати реальних зусиль для інформування зарубіжних колег про результати своєї дослідницької діяльності. У багатьох випадках вимоги до результатів досліджень (поточні публікації, дисертаційні роботи, проектна документація і т. ін.) щодо зарубіжного досвіду з відповідної теми мають формальний характер. З іншого боку, реальне урахування актуальних результатів зарубіжних колег у власних роботах досі доволі часто не вважається по-справжньому важливим компонентом дослідження, а тому не посідає належного місця серед пріоритетів при здійсненні досліджень і документуванні їх результатів.

Заходи, спрямовані на подолання проблем. Протягом останніх років профільними органами державної влади та Національною академією наук України було вжито низку заходів, спрямованих на поліпшення представленості української науки у провідних міжнародних базах даних наукової інформації. На необхідності активно вирішувати цю проблему було наголошено на найвищому державному рівні. Зокрема, у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України 2013 року йдеться: «Для

розвитку міжнародного співробітництва України в науково-інноваційній сфері важливе значення мають наукометричні результати українських дослідників, що визначаються на основі показників представленості доробку вітчизняних науковців у провідних міжнародних базах даних наукової інформації... Відносно невисокі місця в загальному рейтингу автоматично не означають низької якості роботи українських науковців, проте вони наочно свідчать про те, що міжнародна наукова спільнота є недостатньо поінформованою про роботу українських науковців»¹²³.

2009 року Міністерством освіти і науки України та Національною академією наук України було досягнуто стратегічних домовленостей з упорядником бази даних SCOPUS, компанією Elsevier щодо збільшення кількості представлених у базі українських наукових видань. 2013 року ці домовленості було оформлено у Декларацію про наміри, підписану представниками Міністерства освіти і науки України та компанії Elsevier, спрямовану на забезпечення доступу українських ВНЗ до інформаційно-наукової системи бази даних SCOPUS та поліпшення рівня представленості українських наукових видань у цій міжнародній науково-інформаційній системі¹²⁴.

На основі вивчення досвіду функціонування міжнародних реферованих бібліографічних баз даних розпочалася робота із впровадження наукометричних методик у вітчизняний науковий процес.

2009 року Президією НАН України було ухвалено рішення щодо налагодження на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського постійного моніторингу наукового потенціалу на основі показників бази даних SCOPUS¹²⁵.

¹²³ Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – С. 172.

¹²⁴ Україна отримає доступ до інформації Elsevier та даних Scopus // Освіта.ua, 24.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/35997/>

¹²⁵ Про активізацію участі установ НАН України у науковому забезпеченні вирішення актуальних проблем розвитку держави. Постанова Президії НАН України №171 від 10.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2009/regulations/Documents/090610_171.pdf

У грудні 2009 року рішенням колегії Міністерства освіти і науки України показник «Кількість публікацій у наукометричній міжнародній базі даних SCOPUS» був ухвалений як один з показників оцінки результативності наукової та науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів¹²⁶.

«Положення про дослідницький університет», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 163 від 17 лютого 2010 року, зокрема, регламентує мінімальну кількість наукових робіт (150), яку співробітники університету мають щорічно публікувати у виданнях, що індексуються базами даних Web of Science та (або) Scopus, для надання (підтвердження) статусу дослідницького університету¹²⁷.

Актуальні напрями підвищення рівня відкритості вітчизняної науки і вищої освіти. Разом із реалізацією зазначених вище заходів потрібною є подальша робота для суттєвих зрушень у поступі щодо показників цитування праць українських науковців. Проблема потребує комплексного вирішення, що виходить за межі хоча і необхідних, але поки що недостатніх кроків, пов'язаних з присутністю у міжнародних наукометричних базах. Доцільним є, зокрема, вжиття таких заходів:

- активізація процесу створення нових фахових видань та публікація у них повнотекстових праць українською і англійською мовами, а також забезпечення вільного доступу до анотацій таких праць в мережі Інтернет, а до повнотекстових матеріалів – у вільному доступі та/або через провідні міжнародні бази даних наукової інформації;
- розробка і впровадження заходів, спрямованих на посилення обізнаності вітчизняних науковців з актуальними результатами роботи зарубіжних колег, для чого, зокрема, необхідним є коригування вимог до публікації

¹²⁶ Про удосконалення механізму фінансування фундаментальних досліджень вищих навчальних закладів і наукових установ МОН та результати атестації їх науково-технічної діяльності. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 24.12.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science.univ.kiev.ua/docs/Kolegiya_MONU_12.01.2010.doc

¹²⁷ Про затвердження Положення про дослідницький університет. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 163». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF>

результатів наукових досліджень у фахових виданнях, а також вимог до дисертаційних робіт; впровадження заходів заохочення науковців, що публікують свої роботи іноземними мовами;

- оптимізація програм вивчення іноземної мови в аспірантурі для забезпечення володіння іноземними мовами українських науковців на рівні, достатньому для самостійного пошуку і ознайомлення з фаховою інформацією, підготовки публікацій та комунікації із зарубіжними колегами і науковими установами;
- впровадження заходів, спрямованих на підвищення рівня знайомства науковців з організаційно-економічними аспектами наукових досліджень у сучасному світі, заохочення участі в міжнародних наукових проектах на рівні і великих наукових установ, і менших дослідницьких колективів;
- створення дієвих механізмів розширення автономії українських вищих навчальних закладів та наукових установ у частині спрощення визнання вищої освіти та наукових ступенів (нострифікації відповідних дипломів), отриманих за межами України.

4.4. Використання експортного потенціалу освітньо-наукової системи

Глобалізація світової економіки ставить на порядок денний інтернаціоналізацію освіти. Перед університетами стоїть завдання підготувати випускника, здатного працювати в умовах професійної мобільності та міграції трудових ресурсів. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання про стандартні мінімальні вимоги до освіти у зв'язку з мобільністю робочої сили. Відповідно до цього багато вузів переглядають свої навчальні плани.

Процес інтернаціоналізації освіти відкриває країну для міжнародної конкуренції в галузі освіти – і в сенсі досягнення стандартів якості освіти, і в сенсі можливостей залучення іноземних студентів. Перед Україною стоїть завдання знайти нішу, яку вона могла б зайняти у сфері освітніх послуг, і інтернаціоналізація освіти могла б стати фундаментом, на якому можна будувати розвиток науки, інновацій, економіки.

Розвиток економіки, отримання значних коштів є основною мотивацією інтернаціоналізації освіти. Наприклад, внесок експорту освітніх послуг в економіку Австралії у 2010 р. становив 19,1 млрд. доларів США на рік¹²⁸. Міжнародна освіта сприяє підготовці конкурентоспроможної робочої сили, «циркуляції мізків», допомагає залучити міжнародні інвестиції.

В українських ВНЗ є достатній потенціал для боротьби за частку ринку освітніх послуг. За даними МОНУ, у вишах України здобувають освіту 60 тисяч студентів з 146 країн світу. Більшість опановує тут медичний фах (понад 16 тисяч). А більше ніж 13 тисяч іноземних студентів вивчають технічні науки. Нині освітній потенціал України дав змогу увійти у топ-10 країн-лідерів у галузі міжнародної освіти, а за ступенем інтернаціоналізації ВНЗ – до 5 країн-лідерів у світовій системі міжнародної освіти. Фінансові надходження від іноземних студентів, які сприяють розвитку української економіки, склали у 2012/2013 рр. до 4,3 млрд грн¹²⁹.

Причини, через які іноземні студенти надають перевагу освіті в Україні: відносно низька вартість навчання та проживання (в порівнянні з ЄС та Північною Америкою); відносно добра репутація українських університетів, яка збереглася з часів Радянського союзу. Водночас незалежні дослідження стверджують, що якість освіти в Україні іноземні студенти вважають значно нижчою ніж та, якої вони очікували. Особливо гострою ця проблема є для тих, хто обрав англomовні програми¹³⁰.

Для того, щоб адекватно оцінити реальні конкурентні переваги або недоліки української освіти, необхідно, в першу чергу, зрозуміти, як вони співвідносяться з вимогами глобального ринку. Моніторинг студентських уподобань свідчить про те, що вище всього на міжнародному ринку цінується бізнес-освіта. Майже 20 % студентів вивчають технічні та інженерні науки,

¹²⁸ Пасько Н.А. Історія, сьогодення та перспективи міжнародної освіти Австралії в контексті світового освітнього ринку.[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2011_3/140.pdf

¹²⁹ Дмитро Табачник: Майже на кожному засіданні уряд розглядає питання освіти та науки. Інтерв'ю Міністра освіти і науки // «Урядовий кур'єр». – 2013. – № 155 (5041).

¹³⁰ Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/rizne/inozemni-studenty-v-ukrajini-osvita-chy-ekspluatatsiya/>

найпопулярніші з них – інформаційні технології. Приблизно стільки ж студентів обирають природничі науки, причому половина – математику. Замикає список медицина (4-5 %) ¹³¹. Виходячи із зазначеного, українські ВНЗ могли б пропонувати іноземцям, в тому числі і європейській молоді (в Україні навчається 4 тисячі студентів з Європейського союзу), фундаментальні дисципліни, оскільки наші фізико-математична та хімічна школи визнані у всьому світі. Крім стаціонарної освіти провідні українські ВНЗ можуть надавати послуги дистанційної вищої освіти. Однак, є певні проблеми щодо створення спільного розуміння суті дистанційного навчання між українськими та зарубіжними університетами.

Для більшості розвинених країн міжнародна мобільність вчених, студентів, висококваліфікованих фахівців залишається важливим питанням освітньої та науково-технічної політики. Це обумовлено нестачею кадрів у пріоритетних сферах діяльності. Країни ЄС, з якими найбільше співпрацює Україна, мають намір і далі підтримувати академічну мобільність через програми «Erasmus» і планують, що до 2020 року 20 % європейських студентів будуть проходити частину навчання або стажування за кордоном. У 2014 р. стартує європейська програма інтернаціоналізації вищої освіти «Еразмус для всіх». В Україні діє програма навчання студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних закордонних вищих навчальних закладах. Проте за цією програмою у 2012 році за кордон направлено лише 353 особи, з них: 180 студентів, 73 аспіранта та 100 науково-педагогічних працівників ¹³². Водночас, за стипендіальною програмою Бразилії «Наука без кордонів» планується до 2014 р. відправити 75 тис. студентів у кращі університети світу ¹³³.

¹³¹ Пименова Н. Ю. О стратегии продвижения российского образования на международный рынок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russia.edu.ru/information/analit/963/>

¹³² Виступ Міністра освіти і науки України Табачника Дмитра Володимировича на загальних зборах НАПН України 4 квітня 2013 року.[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/vystup_Ministra_NAPN_04042013.doc

¹³³ Иностранные студенты меняют свои предпочтения [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eduabroad.ru/journal/universityworldnews/1>

Велике значення для інтернаціоналізації вищої освіти має практика отримання спільних дипломів. Європейський проект INTERUV сфокусований на підтримці створення програм спільних дипломів серед ВНЗ ЄС та регіонів-сусідів ЄС. Потрібно налагодити та розвивати пряму співпрацю українських та закордонних університетів, зокрема у напрямі пропагування навчання іноземців в Україні за сумісними навчальними програмами, які передбачають видачу подвійних дипломів. Так, програма подвійних дипломів діє в КПІ з провідними німецькими, французькими, американським та турецькими ВНЗ. Зазначена програма стала показником рівня підготовки студентів університету, які добре зарекомендували себе, навчаючись у європейських вишах¹³⁴.

У європейських країнах створено спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та академічному обміну викладачів та студентів, такі як французькі «EduFrance», «Egide» чи німецька DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst). Так, DAAD планує запрошувати ще більше студентів з-за кордону. До 2020 року понад 350 тисячам молодих іноземців запропонують можливість навчатися в Німеччині.

Парадоксальність ситуації, що склалася в освітньо-науковому просторі нашої країни, полягає в тому, що маючи досить потужний освітній потенціал, України не може його повноцінно реалізувати через нерозвиненість економіки.

Українські вчені, що працюють в європейських дослідних центрах зазначають, що Україна повинна стати учасником загальноєвропейського ринку кваліфікованих кадрів і наукових розробок і орієнтуватися на ті його реальні потреби, які вона в стані задовольнити. Україна може використовувати дефіцит висококваліфікованих науково-технічних кадрів і небезпечний «відплив мізків» конвертувати у вигідний для країни – на цьому етапі розвитку – механізм експорту кваліфікованих кадрів. Такий експорт може бути рентабельним, він підвищить привабливість України для ЄС і забезпечить збереження і розвиток її науково-освітнього потенціалу, поки кваліфіковані кадри не будуть затребувані

¹³⁴ Наше головне завдання – це підготовка фахівців на рівні світових стандартів – Ю. Якименко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nagolos.com.ua/ua/news/22059-nashe-golovne-zavdannya--tse-pidgotovka-fahivtsiv-na-rivni-svitovih-standartiv--yu.-yakimenko>

в країні у зв'язку з розвитком власної наукоємної промисловості. Пропонується створити на базі Національної академії наук України Центр фундаментальної освіти, що доповнить систему вищої освіти й дозволить використовувати потенціал академії для підготовки кадрів міжнародного рівня, зорієнтованих, в основному, на відшкодування дефіциту таких кадрів у ЄС і, таким чином, на отримання доступу до європейських ресурсів для збереження і розвитку науково-освітнього потенціалу України¹³⁵.

Висновки

Модернізація освітньо-наукової системи повинна відбуватись і матиме успіх лише за умови неухильного зростання світоглядно-ціннісної ролі науки в суспільній свідомості. Значення освіти й науки в сучасному суспільстві далеко не вичерпується економічними аспектами. Так само важливими є і соціальний та гуманітарний компоненти наукової й інноваційної діяльності, світоглядно-ціннісна роль освіти. Країни, що мають розвинуті, по-справжньому передові науково-освітні системи, потужну інноваційну інфраструктуру, належний рівень суспільної оцінки праці освітян і науковців характеризуються високими показниками рівня життя, значною стабільністю соціальних систем і державних інституцій, високими показниками інтелекту, здоров'я, рівня знань своїх громадян – тобто належним станом людського капіталу, який, своєю чергою, сам стає джерелом цивілізаційного, соціального, культурного й економічного поступу.

Стратегічний пріоритет розбудови в Україні сучасних освітньо-наукової й інноваційної систем диктується не тільки поточними економічними реаліями. Це – магістральний шлях виконання закріплених Конституцією України принципів найвищої соціальної цінності людини та відповідальності держави

¹³⁵ Боярский А. Евроинтеграция Украины: роль науки и образования. Общий анализ и ряд конкретных предложений / Боярский А., Чаянов В., Ручайский О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.in.ua/articles/eurointegration-rus.pdf>

перед людиною і реалізації права особистості на вільний розвиток. Поінформовані, самостійні і вільні громадяни є основою сучасної демократії, запорукою міцності держави і недопущення зловживань з боку окремих представників влади, політики і бізнесу. Тому світогляд кожного громадянина і суспільства в цілому повинен будуватися на міцній науковій основі, що закладається у дошкільній освіті, формується в середній та вищій школі і в подальшому зміцнюється протягом усього життя. По-справжньому сучасна, адекватна вимогам сьогодення освіта має не просто забезпечувати освоєння певної суми знань, умінь і навичок, а формувати цілісне уявлення про світ і місце у ньому активної й відповідальної особистості, здатної цілеспрямовано удосконалювати природне і соціальне середовище.

У зв'язку з необхідністю вирішення завдання модернізації суспільства потрібно звернути пильну увагу на пропагування наукових знань і наукового світогляду, ознайомлення громадян з передовими досягненнями українських і зарубіжних науковців, підвищення соціальної цінності наукового знання і престижу професії учителя, викладача, дослідника і, таким чином, додаткової ремотивації освітян та наукових працівників. У справі пропагування наукових знань доцільним є активне використання можливостей державно-приватного партнерства для створення науково-популярних видань, спеціалізованих інтернет-ресурсів, програм у ЗМІ тощо, проведення просвітницьких заходів, заохочення меценатів до створення спеціалізованих фондів, що опікуватимуться пропагуванням науки.